

ANUL XXXVIII—XLI Nr. 92 —95

1944—1947

BULETINUL

SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

REVISTĂ PENTRU NUMISMATICĂ ȘI ȘTIINȚELE AUXILIARE

SUB ÎNGRIJIREA

Prof. CONSTANTIN MOISIL

PREȘEDINTELE SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

BIBL. UNIV. CLUJ-ȘIMLON
Nr. 566 — 1948
Exemplar legal

BUCUREȘTI

Tipografia EDITURII GORJAN
Calea Moșilor, 318 — Reg. Com. 635/941
August 1947, — 500 expl. — c. 377

COMITETUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE în anul 1947.

Președinte: *Const. Moisil*; vicepreședinte: *Ilie Țabrea*; secretar-general: *Vasile Canarache*; casier: *Mina A. Paucker*; secrelar: *George Buzdugan*; membri: *Emil Becker*, *Emil Condurachi*; *Dr. C. Deculescu*; *Al. Saint-Georges*; censori: *Ștefan Tănăsescu*, *Oct. Iliescu* și *Ing. I. Mititelu*; censori-supleanți: *Maria Golescu* și *Dr. E. Burstyn*.

CUPRINSUL

- Const. Moisil*, Marii citori ai numismaticei românești.
V. Laurent, Un nouveau gouverneur de la Bulgarie Byzantine.
I. Nestor, Ion Andrieșescu și preistoria României.
V. Canarache, Precizuni cu privire la stăpânirea romană în orașele Pontului-Stâng.
Oct. Iliescu, Sisteme naționale în economia monetară a Dacilor.
Bucur Mitrea, Tezaurul din Roata-Vlașca.
D. Tudor, Așezarea și cetatea romană dela Desa-Dolj.
Ana Suzana Dimitriu, Falsuri monetare în antichitate.
Const. Moisil, Monete dace de tip vrâncean: Tezaurul din Voloșcani-Putna.
Ilie Țabrea, Un taler comemorativ elvețian.
General Radu Rosești, Rectificare.
-

Redacția și administrația: București IV, Str. Stupinei 39

Redacția nu răspunde de părerile exprimate de către autorii studiilor publicate în revistă.

MARI CĂTORI AI NUMISMATICEI ROMÂNEȘTI

de CONST. MOISIL

Evoluția mai mult decât seculară a științei noastre numismatice a fost promovată și susținută nu numai de activitatea neînteruptă a specialiștilor, dar și de generozitatea unora dintre marii noștri colecționari. Mai ales de a acelor, cari înfrânându-și predispoziția egoistă de a-și păstra colecțiile numai pentru plăcerea lor personală, au avut tăria de a le dărui muzeelor sau instituțiilor publice, spre a servi ca material de studiu pentru cercetătorii contemporani și viitori.

Restituirea colecțiilor numismatice particulare patrimoniului național a fost considerată în toate timpurile ca un act de înalt patriotism și de respect față de știință. El presupune în același timp o concepție superioară despre importanța documentară a monunetelor monetare și medalistice. Iar cei ce au puterea morală de a îndeplini astfel de acte sunt considerați în toată lumea drept cători ai științei numismatice, asigurându-și pentru veșnicie recunoștința tuturor cercetătorilor în acest domeniu. De altfel în toate țările marile muzee și cabinete numismatice au la bază colecții particulare, iar completarea lor se face și astăzi mai ales prin achiziționarea de astfel de colecții pe care amatorii și specialiștii le donează urmând pilda înaintașilor.

Cel dintâi intelectual român, care a dăruit pentru interesul obștesc o colecție mai importantă de monete, a fost marele ban *Mihail Ghica* din Bueurești. Frate cu Domnitorul Alexandru D. Ghica (1834—1812) și tatăl celebrei scriitoare Dora d'Istria (Elena Ghica), marele ban s'a distins nu numai printr'o bogată activitate administrativă și filantropică, dar și printr'o nețărmurită pasiune de a colecționa antichități, monete, opere de artă și curiozități de ale naturii. Dispunând de o avere mare și de o influență tot atât de mare, Mihail Ghica a reușit să-și satisfacă această nobilă pasiune,

formându-și o colecție bogată, pe care în anul 1834 a dăruit statului, punând în chipul acesta baza primului muzeu național. Iar acest muzeu potrivit materialului ce conținea, avea două secții: una de antichități și cealaltă de științe naturale. Colecția de monete făcea parte, natural, din prima secție.

Un alt mare colecționar, care a trecut în patrimoniul statului, colecția sa bogată de monete antice, a fost vestitul arheolog și numismat *Nicolae Mavrus*. Deși grec de origină, s'a asimilat repede cu viața și obiceiurile neamului nostru, intrând în legături de rudenie cu câteva distinse familii boierești. Bărbat de o cultură superioară, bun cunoscător al antichității și pasionat colecționar de obiecte și monete antice, Nicolae Mavrus și-a format și el o mare colecție, adunată atât din interiorul țării, cât și din așezările străvechi de pe malul drept al Dunării. Această colecție, mult mai unitară decât a lui Mihail Ghica, căci cuprindea numai monumente antice, a dăruit-o statului în ziua de 24 Ianuarie 1862, când s'a întrunit la București primul parlament unit al României. În urma acestei importante donații, cele două secții ale muzeului național s'au separat în mod definitiv, formându-se în 1864 două muzee deosebite: muzeul național de antichități și muzeul de științe naturale.

Dar Nicolae Mavrus și-a câștigat și alte merite pentru știința noastră numismatică. Într'un timp când nu exista la noi nici o instituție pentru pregătirea viitorilor numismați și arheologi, el ținea în casa sa cursuri practice de numismatică și arheologie pentru tinerii amatori. Ion Ghica relatează următoarele despre aceste cursuri: „Pentru studiul arheologiei generalul Mavru¹⁾ avea consacrată o zi pe săptămână; Marțea, dacă nu mă înșel, zi în care se închidea în cabinetul său cu Laurian și cu Bolliac și nu primia pe nimeni. Cei doi colaboratori rămăneau la masă — se prânzia pe atunci pe la 3 ore după amiază — și lucrau și după prânz, până seara.

„Mavru a urmat cu sistemul său de studii arheologice până în ultimele zile ale vieții sale, numai că colaboratorii nu mai erau aceiași. În anii din urmă lucra cu Dumitru Berindei, cu Dumitru Sturdza, cu Mișu Sutzu și Alexandru Odobescu.”²⁾

1) I se da numele de general fiindcă a fost mult timp director general al carantinilor.

2) Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, ed. 1914, vol. III p. 383.

Dintre acești elevi ai lui Mavrus numai trei s'au dedicat în mod special științei numismatice: Cezar Bolliac, D. A. Sturdza și M. C. Sutz. Primul a dezvoltat o activitate foarte înlinsă de propagandă în favoarea acestei științe, formându-și în acelaș timp o mare și variată colecție de monete antice, dintre cari multe au trecut, mai ales prin cumpărare, la Muzeul Național de Antichități. Ceilalți doi au făcut studii mai temeinice de numismatică și au devenit învățați cu renume european.

D. A. Sturdza s'a specializat în numismatica românească, și-a format o colecție bogată de monete vechi românești și pentru activitatea sa intensă în acest domeniu este considerat drept părintele numismaticei românești. El a dăruit această colecție încă în 1876 Academiei Române în vederea creierii unui cabinet numismatic pe lângă această instituție și a continuat apoi să o completeze mereu până la moartea sa (1914).

M. C. Sutz s'a ocupat cu numismatica și metrologia antică, a publicat numeroase studii în această specialitate, cari au fost mult apreciate și în străinătate și a reușit să strângă o foarte mare colecție de monete grecești, mai ales din orașele pontice, și romane, pe care a donat-o tot Academiei Române în anii 1922 și 1923.

Astfel acești doi mari numismați și colecționari ai noștri au devenit principalii ctitori ai Cabinetului Numismatic al Academiei Române, cabinet înființat de către Ion Bianu pe lângă biblioteca națională a acestei instituții.

Tot sub influența lor științifică s'a dezvoltat numismatica noastră modernă, iar exemplul lor a contribuit ca și alți numismați contemporani să-și lase colecțiile lor unor instituții publice.

Astfel eruditul numismat *Nicolae Docan* a testat în anul 1933 bogata sa colecție de monete românești Academiei Române, iar prietenul său Dr. *Gheorghe Severeanu*, un foarte activ colecționar și erudit numismat a făcut dar în 1939 foarte valoroasa colecție de monete antice și românești Muzeului Municipal din București, al cărui director a fost în ultimii ani ai vieții sale.

Dar între colecționarii vremurilor noastre s'a distins printr-o activitate continuă și intensă, printr-o pasiune neîntrecută și printr-un înalt spirit de jertfă în folosul științei numismatice inginerul *Constantin Orghidan*, care în curs de 30 de ani a reușit să-și for-

meze o minunată colecție de monete bizantine, în cea mai mare parte de aur, pe care a completat-o cu serii rari de monete grecești, romane și medievale. Iar în 1944 a testat-o Academiei Române pentru cabinetul ei numismatic. Dar o notă originală a acestei donații, notă care scoate în relief grija deosebită pe care donatorul o avea pentru viitorul colecției sale și în acelaș timp și al științei noastre, constă în faptul că generosul donator a lăsat și fonduri speciale pentru completarea treptată a colecției, pentru confecționarea mobilierului special în care să fie expusă și pentru publicarea cataloagelor. Prin această importantă donație inginerul Constantin Orghidan a devenit al treilea mare ctitor al Cabinetului Numismatic al Academiei Române. Și în acelaș timp unul dintre cei mai străluciți susținători ai științei noastre numismatice.

Menționez, cu acest prilej, și alți doi mari colecționari de ai noștri, cari pătrunși, de acelaș patriotism luminat și-au destinat colecțiile interesului obștesc: defunctul bancher *M. S. Ascher* și emeritul mare industriaș d. *Ștefan Capsa*. Și unul și celălalt și-au dăruit colecțiile Cabinetului Numismatic al Academiei Române, unde constituie, ca și celelalte, un prețios material de studii pentru cercetătorii actuali și viitori.

Societatea Numismatică Română aducându-și aminte și de astă dată cu adâncă venerație de toți marii donatori și de prețioaselor contribuție la îmbogățirea materialului de studiu al științei noastre, cum și la salvarea acestui material prețios dela distrugere sau înstrăinare, își exprimă speranța că exemplul lor va fi imitat și de alți colecționari de ai noștri și că în chipul acestor institute noastre de cercetări numismatice vor putea dispune de mijloace tot mai bogate spre a reuși să rezolve numeroasele probleme ce se pun acestei științe.

NU NOUVEAU GOUVERNEUR DE LA BULGARIE BYZANTINE LE GÉORGIEN TZOURBANÉLÉS

par V. LAURENT

La domination byzantine en Bulgarie¹⁾ a duré un bon siècle et demi (1019--1186). Durant cette longue période le pays a été, pour des raisons stratégiques évidentes, exclusivement entre les mains de l'administration militaire. Or quand on songe au caractère éphémère²⁾ du mandat confié à chaque stratège ou chef de thème, on est fortement surpris du nombre extrêmement réduit des titulaires dont les sources les plus diverses nous ont conservé le souvenir. Dans le cas présent, le contraste entre la durée de la domination grecque et la courte série de ses fonctionnaires connus est d'autant plus impressionnant que l'enquête a été plus poussée. A plusieurs reprises en effet des érudits dont l'attention s'est trouvée aiguisée par le feu de la polémique ont dressé la liste des gouverneurs qui ici³⁾.

1) Le premier travail d'ensemble est dû au prof. N. Bănescu dont l'ouvrage (*Les duchés byzantins de Paristrion-Paradounavon et de Bulgarie*) allait sortir des presses, lorsque survinrent les bombardements américains d'avril 1944. Le tirage, si l'on excepte de rarissimes exemplaires, a entièrement brûlé avec la maison éditrice. Le retour à une situation plus normale permet heureusement d'envisager la réimpression de cet importante monographie.

2) On sait en effet que la durée d'un commandement ne devait pas en principe excéder une année.

3) Les textes semblent avoir livré toutes leurs données grâce au labeur sagace du prof. Bănescu qui a consacré au problème de l'organisation de l'État bulgare sous la domination byzantine une série d'études au cours desquelles la série des gouverneurs militaires a été examinée et compilée. Citons: *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube* dans *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, III, 1922, —; *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'empire bulgare de Samuel* (1018): *Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion*, dans le Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine, X, 1923; *Unbekannte Statthalter der Themen Paristrion und Bulgarien* dans la *Byz. Zeitschr.* XXX, 1930, 442, 443; *Ein neuer vaterpánov Βουλγαρίας XXV*, 1925, 331. Les résultats de ces différentes études sont combinés et réunis sup l'ouvrage à paraître cité ci-dessus n. 1.

compte quatorze noms et ailleurs⁴) totalise une vingtaine, dans ce dernier cas grâce à l'intrusion de noms fort contestables. C'est évidemment peu, d'autant que ces nomenclatures débordent à peine le XI-e siècle et ne comptent qu'une mention certaine⁵) pour les règnes de Jean II et de Manuel Comnènes (1118--1180). Sans croire avec Zlatarsky que la sigillographie sera désormais l'unique source où s'approvisionneront les futures recherches, il faut admettre qu'on en peut attendre de substantiels compléments aux listes établies.

Malheureusement l'éditeur du Corpus sigillographique, doit, après attentif examen de toutes les collections accessibles, avouer que ce n'est encore là qu'un espoir: parmi les milliers de sceaux qui ont pu être récupérés et classés depuis la déclaration du savant bulgare, deux seulement ont donné une faible justification à ses calculs optimistes. L'un a été publié sans avoir fait l'objet d'aucun commentaire⁷), l'autre paraît ici pour la première fois⁸); celui-là en raison de sa titulature plus développée pose un problème plus large⁹), l'intérêt immédiat de celui-ci ne dépasse pas la Bulgarie et peut en conséquence être étudié à part.

4) Cf. ZLATARSKI, *Histoire du peuple bulgare au Moyen âge* (en bulgare), II, 1927, 257—259; du même, *Les lieutenants-gouverneurs de Bulgarie* dans *Byzantinoslavica*, IV, 147—153; du même, *Organisation de la Bulgarie et situation du peuple bulgare dans les premiers temps de sa soumission à Basile II le Bulgaroctone* (en bulgare) dans *Seminarium Kondakovianum*, IV, 1931, 49—67 passim.

5) Celle de Jean Drimys catépan de Bulgarie, connu uniquement par son sceau au sujet duquel voyez V. LAURENT, *Bulletin de sigillographie byzantine* dans *Byzantion*, V, 1929/30, 611—614. Des trois lectures que je proposais alors (cf. p. 614) c'est la seconde, incluant le titre de catépan, qu'a confirmée l'examen direct de l'original. En revanche, je ne suis pas très sûr qu'il faille assigner le personnage à la fin du XII-e siècle. Titulature et épigraphie plaident plutôt pour le début.

6) Cf. ZLATARSKI.

7) Édité pour la première fois par I. SWIENCICKY, *Byzantinische Bleisiegel in den Sammlungen von Lwow* dans le Recueil dédié à la mémoire du prof. P. Nikov, Sofia 1940, 440 (texte et description seulement), n. 10. Un mot de commentaire en fonction de la Serbie dans mon article (*Le thème byzantin de Serbie*) donné à la revue *Balkanica*, VI, Bucarest 1943, 39, 40.

8) Je dois signaler toutefois que ces deux sceaux ont fait l'objet d'un travail destiné dès 1942 aux *Mélanges P. Mutafchiev*. L'étude envoyée en temps voulu ne semble pas être parvenue à bon port. C'est bien la moindre victime de cette guerre néfaste.

9) J'avais tenté de traiter le problème dans l'article précédent et sans doute le reprendrai-je un jour.

1. LE SCEAU

Le flan est d'assez médiocre conservation. Renflé sur tout le pourtour du côté droit, il est nettement rogné à la partie supérieure. La gravure, imparfaitement exécutée, présente en outre des oblitérations partielles dues à l'usure. Mais le plus grave accident dont souffre cette pièce est, au revers, un glissement sensible de la légende sur la droite, glissement si accusé qu'une partie du texte est restée hors du champ. Sur cette face, le canal par où passe le cordonnnet se présente comme tiré légèrement de biais. Au surplus, le même défaut a occasionné de petites boursoillures et entailles qui rendent problématique la lecture d'un élément important de la signature. Malgré cet handicap l'ensemble de l'inscription, quoique d'un tracé inégal, se laisse aisément et sûrement transcrire. Ajoutons, avant de la décrire, que la pièce est de dimensions réduites (17 millimètres au total et 15 pour le champ) et qu'elle a été acquise par l'auteur en octobre 1938 sur le marché d'Istanbul pour le compte du Collège de France.

Au droit, effigie de saint Théodore de face, en buste, dans l'attitude traditionnelle: la lance en main droite et, dans la gauche; le bouclier rond. De part et d'autre de l'image, épigraphe en colonne: O—OC (à gauche) et —ω—P, (au droite): ο [ἀγι]ος [θεόδ]ωρ(ος).

Au revers, légende sur six lignes aux caractères courts et trapus, quelques peu empâtés:

+ K.
ω.....
ΘΟΥΙΑΤ, SCT
ΤΗΤ, ΡΥΑΓΑ
ΑCΤΟΤΖΥΡ
ΡΑΝεΑ

+ K [(ύρι)ε Β (οή)] (θ (ει))
ω..... <άν> =
θυπάτ(ω) και(ι) στ <ρα> =
τηγ(φ) Βουλγα <ρι> =
ας τὸ Τζουρ =
βανέλ<η>.

+ Κύριε βοήθει ..... ἀνθυπάτω και στρατηγῷ Βουλγαρίας τ(φ)
Τζουρβανέλη.

+ Seigneur secoure... Tzournabelès anthypatos et stratège de Bulgarie.

Notre relevé laisse en suspens un seul élément qui serait

néanmoins de conséquence s'il pouvait être déterminé avec certitude. Il ne s'agit en effet rien moins que du prénom du fonctionnaire au sujet duquel on est réduit à des conjectures trop légèrement fondées. Le choix se limite toutefois à trois noms: Romain, Jean et Constantin, avec une préférence marquée pour ces deux derniers. En effet, la première ligne, où la croisette indique l'endroit précis d'où part la légende, est complète si l'on tient compte de ses trois signes gravés et de deux autres restés hors du champ. Il s'ensuit que le tétrasyllabe: τῷ σῷ δούλῳ qui, dans la presque totalité des cas, suit l'invocation, n'a pas trouvé d'emploi ici où la place manque pour ce supplément et où les vestiges de lettres subsistantes ne permettent pas de les reconnaître. La seconde ligne débute donc de toute évidence par le prénom et le premier titre du personnage. Un seul signe est certain, l'oméga gravé en second lieu; la reste est fort sujet à interprétation.

Or de deux choses l'une: ou la qualité d'anthypatos est précédée d'une autre, comme nous l'admettons et en ce cas, celle de patrice est seule de mise ici sous la forme abrégée: ΠΠΙ. ou la ligne porte in extenso le prénom du fonctionnaire, prénom qui, en ce cas, devrait compter six caractères. La première hypothèse doit pouvoir être envisagée, à savoir Κων(σταντίνῳ), une seconde: Ἰω(άννη) obligeant à mettre devant le nom de titre le prédicatif jamais rencontré en pareille place. La seconde hypothèse impliquerait soit la lecture: Ρωμανῷ soit celle autre: Ἰωάννη. Ces prénoms, Constantin, Jean et Romain furent d'un usage courant à l'époque de frappe et les départager en l'occurrence n'est possible qu'en tenant compte de l'épigraphie. En effet, les vestiges de lettres présentes sur le métal au début de la seconde ligne semblent autoriser la transcription: Κων et c'est elle qu'il faut provisoirement accepter dans l'attente d'un meilleur exemplaire, nonobstant l'absence de la barre transversale abrégative qui, la plupart du temps, mais non toujours, se trouve en pareil cas dans l'interligne. On notera toutefois que dans la famille dont nous allons parler on s'appelait plus volontiers Jean¹⁰).

10) Quelques données sur les membres de la famille arménisée dans J. MARKWART, *Südarmenien und die Tigrisquellen nach griechischen und arabischen Geographen*, Wien 1930, 528, 529 et N. ADONTZ, *Tornik le moine* dans *Byzantion*, XIII, 1938, 155, 161, 163.

2. LE GOUVERNEUR DE BULGARIE

Les guerres d'expansion des X—XI-e siècles, en modifiant profondément le statut politique de la Géorgie et de l'Arménie, accélérèrent un mouvement d'émigration qui avait commencé du jour où l'empire byzantin, ayant définitivement perdu l'Occident, s'était replié¹¹⁾ sur ses provinces orientales. Les principales familles des pays conquis passèrent à son service; d'anciens dynastes et de nombreux seigneurs vite acclimatés ne tardèrent pas à jouer, dans les événements troubles de cette époque, un rôle de premier plan. Or jusqu'à présent aucune source ne nous avait appris que les Cortvanel avaient eux aussi transféré leur foyer ou, pour nous exprimer plus exactement, qu'un noble de ce nom avait fait souche en terre byzantine et légué selon la mode grecque à sa descendance comme patronymie son propre prénom hellénisé, phénomène qui s'est renouvelé pour les Tornikès, les Roupénioi, les Dalassènes et autres¹²⁾.

Dans toute l'histéoriographie byzantine, il n'est fait que trois mentions du patronyme, sous ces formes: légèrement divergentes: Ζουρβανέλης, Ζουρβανίτης, Τζουρβανέλης¹³⁾. C'est cette dernière orthographe qu'autorise notre plomb, les deux autres n'étant sans doute que des déformations de copistes égarés par l'étrangeté du nom. L'intérêt de cette note exigerait que l'on déterminât l'époque précise où le patronyme, grecisé et d'une graphie assez constante pour

11) La slavisation des Balkans précipita dès le VII-e siècle l'isolement où la perte successive de l'Espagne, de l'Afrique, de l'Égypte et de la Syrie acculait de plus en plus l'empire vite dominé par l'élément gréco-asiatique. Lignes générales de cette transformation dans Ch. DIEHL et G. MARCAIS, *Le monde oriental de 395 à 1081* (= Histoire du Moyen âge III). Paris 1936, 226.

12) N. ADONTZ a pris à cœur d'étudier le passé byzantin de chacune de ces familles. On trouvera ses intéressants exposés dans Byzantion, IX, 1934, 367—382, X, 1935, 161—203. Il est seulement regrettable qu'un sentiment patriotique très respectable ait poussé l'auteur à „arméniser“ à outrance des personnages qui, semble-t-il, n'ont de commun avec la nation de saint Grégoire l'Illuminateur que la forme exotique de leur nom.

13) Ces deux premières formes nous sont connues par le traité de Constantin Porphyrogénète, *De thematibus*, éd. Bonn p. 373; la première nous est livrée dans le texte de l'édition actuelle, l'autre par une note marginale s'y rapportant.

14) Cf. A. PAPAĐOPOULOS-KERAMEUS, *Sbornik istorikov po istorii Trapezantskoj imperii*, 1897, p. 82, qui orthographie, à la suite d'une méprise, certaine: Τζουρβαλέλης.

qui au XIVe siècle il se présentât exactement sous la même forme à la mémoire des historiens,¹⁵⁾ commença à désigner la famille médiatisée. La chose est malheureusement impossible et l'on se voit réduit à marquer les différents points de contact que la Maison eut avec l'empire de Constantinople.

C'est précisément un événement politique de première importance qui amena vers 950 sur le Bosphore le premier prince de Sasun Cortvanel, chargé¹⁶⁾ par Asot, curopalate d'Ibérie, de régler avec l'empereur une question de territoires. Il est douteux que le personnage ait fait souche à Byzance où il n'était que de passage. En revanche, son fils Tornik devait mettre un lien durable entre sa famille et le monde grec. Si l'on en croit le colophon apposé sur un manuscrit géorgien¹⁷⁾, il aurait d'abord servi Basile II et Constantin VII et se serait, en pleine fortune militaire, fait religieux. Il aurait, lors de la révolte de Bardas Skléros négocié l'aide du curopalate d'Ibérie David, voire repris l'épée et commandé l'armée de secours envoyé par ce prince au basileus. C'est en reconnaissance de ce service unique qu'après la défaite du rebelle et le retour du moine-soldat à la vie religieuse que le titre alors très élevé de synelle lui fut accordé. Néanmoins ce n'est évidemment pas ce personnage qui put être l'ancêtre éponyme¹⁸⁾ des Tzourbanèlès, car sa descendance se fut appelée de son nom: Tornikioui. Au reste, laissa-t-il des enfants au cas où il aurait été marié? Un monument y fait une allusion directe, mais le silence de trois autres textes similaires où mention eut dû en être obligatoirement faite a porté à croire qu'il vécut célibataire¹⁹⁾. Il n'en reste pas moins vrai

15) La citation, mentionnée dans la note précédente, est due au métropolitain de Trébizonde Jean Lazaropoulos qui écrivait vers 1365 son récit des miracles de saint Eugène martyr. Cf. G. MORAVCSIK, *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Budapest 1942, 183, 184.

16) Cf. A. ADONTZ, *Tornik le moine* dans Byzantion, XIII, 1938, 155, 156.

17) Revue de l'Orient chrétien, XXVIII, 1931/32, 338. Cf. ADONTZ, *loc. cit.*, 157, 158.

18) S'il fallait même croire P. Peeters, (*Analecta Bollandiana*, XXXVI-XXXVII, 1917-1919, 163 suiv.) le vrai nom du père de Tornik serait Corcanèli bien distinct de Cortvanel, distinction que Adontz n'envisage d'aucune manière.

19) N. ADONTZ, *loc. cit.*, 160.

que son exemple fut de nature à impressionner ses neveux parmi lesquels nous trouvons précisément deux Cortvanel.

L'un se trouve être le fils de son frère Bagrat et joua un rôle marquant dans la révolte de Bardas Phocas (987—989) comme chef des troupes envoyées à son aide par le même empereur David²⁰). Mal lui en prit, car, ayant voulu, après la défaite de Phocas, continuer la lutte pour son compte, il trouva la mort en 990/991 dans le désastre²¹). Ce soldat, se mouvant sur un plan purement géorgien, a pu difficilement être le fondateur de la Maison byzantine du nom. Son cousin, fils de Jean Varazvace, semble au contraire s'être mis à la solde des grecs. L'obituaire géorgien lui accole la qualité d'excubite, ce qui désigne un membre de la garde palatine, membre qui fit carrière, puisque un second mémorial l'appelle zoravar ou stratège. C'est évidemment lui qui, au dire de l'historien Asolik²²), fut fait prisonnier par les Arabes le 19 juillet 998/999.

Selon toute vraisemblance nous tenons là l'ancêtre de la branche grecque de la famille. Un troisième Cortvanel²³), mentionné par l'historien arabe Kamal-ad-Din, ne saurait venir en ligne de compte, car il ne semble pas avoir quitté sa lointaine patrie.

Quoi qu'il en soit de l'identité du chef, de la lignée byzantine, le gouverneur de la Bulgarie ne fut pas le premier des siens à servir le basileus. Depuis un siècle environ, ses ancêtres perpétuaient sans nul doute la tradition du lieutenant de Damien Dalassène, et cette continuité, comme la noble origine du titulaire, contribua à lui valoir dans sa patrie d'adoption le haut rang qui lui échoit sur notre sceau.

Cortvanel exceptionnellement s'intitule stratège de Bulgarie, tandis que ses émules se nomment presque toujours duc et catépan ou

20) Cf. ADONTZ, *loc. cit.*, 162.

21) Cf. HONIGMANN, *op. cit.*, 156, et ADONTZ, *loc. cit.*, 162, 163.

22) Cf. ADONTZ, *op. cit.*, 162.

23) Cf. ADONTZ, *loc. cit.*, 163. Toutefois et la forme sous laquelle le nom du personnage nous est transmis et la date contestable de sa mort tragique rendent son cas assez peu clair. Il pourrait être étranger à la famille des Cortvanel ou bien s'identifier, en cas d'erreur dans l'indice chronologique, avec Pallié de Bardas Phocas mort en 990/91. Voir les différents avis dans E. HONIGMANN, *op. cit.*, 104 n. 6 et 156; MARKWART, *op. cit.*, 529 n. 6 et G. SCHLUMBERGER, *Épopée II*, 33, 34, n. 1 et 190.

préteur Il n'y a pas lieu d'attacher à cette particularité une importance particulière, car ce phénomène se constate pour maintes autres circonscriptions militaires sans que l'on doive en ce cas conclure à l'instauration d'un régime de gouvernement aussi divers que ces appellations au fond synonymes²⁴). Ses qualités d'anthy-patos et éventuellement de patrice sont au contraire ici de quelque conséquence, en ce sens qu'elles seules vont nous permettre de fixer au signataire de notre sceau une place approximative dans la liste des gouverneurs de Bulgarie.

Les épithètes nobiliaires qui firent l'orgueil de la dynastie des Isauriens et de la Maison de Macédoine disparaissent totalement de l'usage²⁵) dans le premier quart du XIIe siècle. Cette constatation interdit à elle seule de placer la frappe du sceau sous les successeurs d'Alexis Ier Comnène (+1118). Au reste, le module réduit du flan et les caractères épigraphiques l'assignent d'emblée au XIe siècle. Un fait de titulature nous autorise à préciser quelque peu.

Il rest en effet notoire que si les prédicats nobiliaires précités se portaient encore dans les dernières années d'Alexis Ier, il y avait beau temps que les hauts fonctionnaires de l'empire, tels qu'étaient les stratèges des grands thèmes, ne s'en contentaient plus. Ces titres qu'en 1015²⁶) on accordait déjà à des officiers subalternes étaient vers 1087/88 parfaitement déclassés et se donnaient libéralement aux derniers échelons de la hiérarchie. Un simple notaire reçoit même à l'une de ces deux dates l'appellation pompeuse de protoanthy-patos²⁷). L'examen du *cursum honorum* de généraux particulièrement connus nous conduit à la même conclusion. Ainsi Aaron²⁸),

24) Bon nombre d'historiens se sont abusé sur la portée très hypothétique de cette grande variété de titres portés par les commandants militaires des divers thèmes. La où ils ont servi, comme ce fut le cas du motif, à caractériser un rang, ce fut toujours en fonction de la personne du gouverneur, très exceptionnellement en raison de la région soumise à ses ordres.

25) Les dates auxquelles les principales dignités anciennes sont citées pour la dernière fois sont relatées dans E. STEIN, *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte* dans les *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II, 1923—1925, 30, 31.

26) Cf. MIKLOSICH ET MULLER, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, VI, 31.

27) *Ibid.*, 50.

28) Cf. V. LAURENT, *La famille byzantine des Aaron et ses homologues* dans *Echos d'Orient*, XXXIII, 1934, 392, 393 n. 1.

le fils de Jean Vladislav, d'abord *magistros* et duc d'Édesse, reçoit en 1057, avec le commandement de la Mésopotamie, le titre toujours très envié de *proèdre*. C'est un avancement précoce dû à des relations de famille. En revanche, les diverses promotions honorifiques de Nicéphore Botaniatès,²⁹ le futur empereur, semblent suivre la fortune de sa carrière militaire. Dès avant 1057, le personnage, chef de la garde palatine, est *magistros*, qualité qu'il a encore en 1059 et 1065, au moment où, commandant du Paradoumavon³⁰, il tombe aux mains des Coumans. Mais à l'avènement de Romain Diogène (1067—1071), il est créé duc d'Antioche et *protoproèdre*³¹. Ces constatations permettent, entre autres, d'affirmer qu'entre 1070 et 1075 les chefs des principales divisions militaires cessent d'être patrices, *protospathaires* ou *anthypatos* et deviennent suivant leur rang et leurs relations *proèdres*, *protoproèdres*³² ou *europalates*, les anciens titres étant dévolus aux sous-ordre, *protonotaires* et *juges de thème*.

Dans ces conditions, il ne sera pas téméraire de placer le stratège Tzourbanclès avant 1070, la noblesse de ses origines, à défaut de ses qualités personnelles, étant de nature à lui assurer les prédicats antiques les mieux assortis à sa haute dignité. Sa nomination en Bulgarie fut-elle de beaucoup antérieure à cette date? C'est ce que rien, ni l'épigraphie ni le caractère de l'imagerie, ne saurait permettre de trancher. Le traitement général du sceau donne seulement l'impression—mais toute impression est trompeuse—que le monument fut gravé dans la première moitié du siècle.

Bucarest, mai 1914.

29) G. P. BEGLERIS, *Ουδέτακράτωρ τοῦ Βυζαντίου Νικήφόρος Βοτανιάτης πρωτοπρόεδρος καὶ δοῦξ Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου* Athènes 1916, 13, suiv.

30) Cf. N. BANESCU, *Unbekannte...* 142—144.

31) Cf. BEGLERIS, *op. cit.*, 14.

32) On trouvera une ample preuve de cette assertion dans l'article de Ch. DIEHL, *De la signification du titre de proèdre à Byzance* dans les *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, I, Paris 1924, 105—117.

ION ANDRIEȘESCU ȘI PREISTORIA ROMÂNIEI

de I. NESTOR

Nimic nu arată mai limpede locul deosebit pe care profesorul Ion Andrieșescu l-a ocupat în dezvoltarea studiilor de istorie străveche a României, — cât și pierderea pe care arheologia românească o înregistrează prin dispariția lui, — decât o scurtă recapitulare a drumului pe care l-au urmat preocupările cu privire la cele mai vechi începuturi de viață omenească pe pământul țării noastre. Secolul trecut a fost dominat, în cece privește interesul și de cele mai multe ori, pasiunea pentru preistorie, întâi de figura lui Cezar Bolliac. Luptător politic, gazetar și mare îndrăgostit de tot felul de antichități, pe care le aduna și comenta într-un spirit care nu arareori depășea înțelepciunea curentă a epocii. Bolliac poate fi socotit exponentul cel mai caracteristic al unei întregi serii de colecționari și amatori, care și-au pus cei dintâi la noi primele întrebări asupra originii și semnificației istorice ale antichităților de tot felul, ce ieșeau în număr atât de mare la iveală din pământul țării. Oricum, Bolliac a fost și cel mai activ în domeniul răspândirii, prin presă sau altfel, a cunoștințelor despre antichități. Știința era pe atunci mai mult dragoste de obiect și pasiune de a cunoaște; entuziasmul provocat de diferitele descoperiri și înflăcărea pentru interpretări care frapau imaginația nu aveau întotdeauna răgazul să ducă acea discuțiune intimă cu spiritul critic, care dă ardorii științifice și un temei obiectiv. Ultima parte a secolului trecut este marcată de figura, investită cu prestigii multiple, a savantului și stilistului Al. Odobescu. Fără nici o pasiune personală pentru obiect sau pentru cercetările pe teren, Odobescu a fost chemat, datorită erudiției lui vaste, să introducă un element de critică, ponderație și clasificare în haosul aparent al descoperirilor și părerilor. Am subliniat și altădată formația profund și aproape exclusiv clasică, humanistică, a lui Al. Odobescu. Ea îl făcea să se întâlnească, în

studiile și eseurile sale arheologice, mai ales cu acea direcție de cercetare, care privea antichitățile în primul rând ca mărturii de viață spirituală și de creație artistică, și nu atât ca documente capabile să ajute reconstituirea istoriei epocilor fără tradiție scrisă. Deși influența științelor pozitive, ale naturii, — eliberate de îngrădirile și depășind drumurile gata trasate ale tradiției antice, — se resimte și în analizele și clasificările lui Odobescu, el nu rămâne mai puțin, totuși, doar un prim sol al aurorii spiritului științific pozitivist în arheologia noastră. Distanța față de direcția Bolliac este desigur marcată; ea este subliniată dealtfel și de dojenile erudite și nu rareori pline de humor, cu care Odobescu a înfâmpinat multe din manifestările lui Bolliac; cea mai cunoscută este aceea care a prilejuit marelui nostru arheolog-literat articolul intitulat mușalit „Fumuri arheologice scoarite din lulelele preistorice de un om care nu fumcăză”, dar care reprezintă un studiu foarte serios și erudit.

Gr. Tocilescu, celălalt mare arheolog care își începe activitatea în ultimul sfert al secolului trecut, rămâne, cu teza lui din 1880, „Dacia înainte de Romani”, în acelaș cadru în care se situase și Odobescu. Activitatea lui ulterioară la Muzeul Național de Antichități și la catedra universitară, continuată până în primul deceniu al secolului nostru, se deplasează accentuat spre domeniul epigrafic. Preistoria rămâne la Tocilescu o preocupare secundară, în primul rând prin colectarea la Muzeu a materialelor descoperite înfâmplător.

Situația se schimbă deabia cu Vasile Pârvan, și vom vedea îndată că nu exclusiv cu el. Pornind tot de la istoria antică, dar sensibil la marile progrese pe care preistoria le făcuse în alte țări și conștient de imposibilitatea de a înțelege complet istoria veche a țării noastre fără o sondare cât mai adâncă și mai largă a epocilor mai îndepărtate, lipsite de tradiție scrisă. — V. Pârvan își pune încă din 1915 problema cercetării științifice a preistoriei României. Și aici se întâmplă un lucru ce poate părea curios, dar pe care îl explică mersul acela puțin ciudat al dezvoltării spiritului științific omenesesc, care pare la prima vedere atât de liber și de multe ori revoluționar, dar care rămâne totuși în realitate îngrădit în cadre prestabilite și parcurge trepte gradate. Ceeace s'ar fi putut petrece cu Gr. Tocilescu la București între 1880 și 1910, — anume dezvoltarea

Preistoriei din preocupările de istorie antică locală, se întâmplase la Iași, tocmai în jurul anului 1910. Fapt este că V. Pârvan își alege drept colaborator pentru latura de cercetare preistorică a marelui întreprinderi științifice de desgropare și reconstituire a întregului trecut al țării noastre, pe *Ion Andrieșescu*. Cine a fost, de unde venea și ce aducea cu sine acest savant, care în epoca însemnată cu numele de loc al lui V. Pârvan a fost adesea timonierul nevăzut, ascuns de omul de umbră al pânzelor înalte? Să o spunem din capul locului: a fost întemeietorul preistoriei științifice în țara noastră, învingând în bună parte, sub forța de nestăvilită a progresului disciplinei pe care a servit-o, chiar formația sa științifică inițială.

Născut în 1888 la Iași, dintr-o familie de intelectuali, Ion Andrieșescu își face studiile universitare la Iași. Studiază Istoria, cu A. D. Xenopol și Petru Rașcanu și se alătură mai strâns de profesorul de Arheologie și Antichități Teohari Antonescu, a cărui fire poetică și prezentare plină de fantezie a materiei au trezit desigur în sufletul sensibil al tânărului student primele îndemnuri către cercetarea părților celor mai întunecate din începuturile vieții omenеști pe pământ. Minte curioasă și dornică de cât mai variată informație și de cât mai larg contact cu diferitele domenii de cercetare istorică, Andrieșescu trece după ce-și ia licența, și la București, unde audiază pe D. Onciul și intră în legătură cu V. Pârvan și N. Iorga.

Un eveniment însemnat în formarea orientării sale sufletești în sensul înclinării pentru studiul preistoriei țării noastre au fost desigur și săpăturile executate de învățatul german Hubert Schmidt în anii 1909 și 1910 la înec de pe atunci vestita așezare preistorică din epoca neolitică dela Cucuteni, lângă Iași. Ne putem închipui cu ce sentimente a întâmpinat Andrieșescu, ca și alți oameni de știință și de cultură dela noi, intervenția străină la Cucuteni. Zeful de care era slăpânil, de a urea, pornind dela istoria antică și dela indicațiile pe care ea le putea da, la o identificare și cunoaștere mai de aproape a celor mai vechi populații așa-zise „barbare” din regiunile locuite de Români, primea un nou impuls. Nu este deci de mirare că îl vedem pe tânărul istoric dela Iași călătorind între 1910 și 1912 la Atena, la Viena, prin Transilvania, Ungaria și Po-

lonia și la Berlin, străduindu-se să cunoască și să adune cât mai multe materiale pentru teza sa de doctorat, care avea să trateze ca problemă centrală tocmai chestiunea pe care Hubert Schmidt încercase să o rezolve și prin săpăturile dela Cucuteni. Indemnurile și sprijinul nu i-au lipsit desigur lui Andrieșescu. El însuși notează de pildă că a putut călători prin Ardeal datorită liberalității profesorului N. Iorga. Teza este prezentată și tipărită la Iași în 1912, sub titlul de „Contribuție la Dacia înainte de Romani”. Ea înfățișează în acelaș timp pe de o parte rezultatele studiilor lui Andrieșescu asupra epocii de piatră mai noui din sud-estul Europei și asupra celei mai vechi origini a Tracilor, iar pe de alta un program al întregii activități științifice pe care autorul o va desfășura neșovielnic în tot cursul vieții sale. Această primă operă a lui Andrieșescu inaugurează studiul științific al preistoriei țării noastre. Ideile ei de bază pot fi rezumate pe scurt, astfel: În vremea vârstei mai noui a pietrei, — pe care știința o mai numește și neolitic, — exista în România și în regiunile înconjurătoare o mare unitate de cultură și de viață.

Partătorii acestei culturi au fost Tracii, marele popor indoeuropean, din care au coborât mai târziu și Dacii, a căror moștenire, îmbinată cu cea romană, se păstrează până astăzi în poporul român. Însfârșit, Andrieșescu mai sublinia și faptul că, începând din cele mai îndepărtate vremuri ale neoliticului, dinainte de anul 2600 a.C., o neîntreruptă continuitate etnică și culturală străbate, cu toate adaosurile și dezvoltările, viața istorică de pe aceste meleaguri.

Este interesant de observat, că în secolul trecut studiul preistoriei a pornit în Europa din două direcții. Am putea spune că el a pornit pe de o parte de jos în sus, iar pe de alta de sus în jos. Vrem să spunem că dezvoltarea luată de științele naturii Geologia, Paleontologia și Anthropologia a dus pe reprezentanții acestor discipline la înăbuirea, pe linia studiilor lor, cu urmele primilor oameni ce au trăit pe pământ și ale căror resturi fizice sau ale căror instrumente primitive luate din piatră se găseau în învelișul pământului cercetat de științele amintite. Ele au pornit astfel să studieze făptura fizică și cultura materială și spirituală ale primilor grupuri umane întâlnite, urmărindu-le cât mai mult înainte în timp, spre vremurile isto-

rice. Istoria străveche a omului a primit astfel un puternic impuls și în acelaș timp și primele ei baze metodice, influențate desigur de cele ale științelor naturii.

În acelaș timp însă, istoria antică și filologia clasică, în tendința lor de a urca tot mai sus în timp cu cercetarea vechilor civilizații și imperii pe care le studiau cu ajutorul textelor scrise, al legendelor, al tradițiilor și al urmelor păstrate în limbă, începeau să contureze și să separe un nou domeniu de cercetare, în care îndemnul și primele reprezentări porneau dela tradiția antică, iar conținutul și metoda aparțineau preistoriei. Dacă studiul preistoriei umanității, inițiat de științele naturale, se ocupa cu *omul ca atare*, ca specie oarecum, anonimă, cu umanitatea în primele ei faze de dezvoltare, în schimb istoria antică pornea să caute în epocile vechi și întunecate, care nu ne-au transmis știri scrise, popoare și imperii ale căror *nume* găsiseră un ecou în tradiția antichității. Celălalt interes pentru istoria străveche a *umanității* concepută ca primii pași ai speciei umane pe calea marelui ei aventuri pe glob, dincoace, strădanie de a dibui cât mai adânc în trecut origina formațiilor politice și a culturilor diferențiate — istorie mai variată, mai vie și mai aproape de preocupările actuale ale politicii și culturii.

În acest din urmă aspect se încadrează și Andrieșescu în epoca lui de pregătire. Formarea științifică a sa nu se termină cu teza de doctorat, care îi servește doar, într'un anumit sens, de placă turnantă. După doctorat, Andrieșescu pleacă să se specializeze la Berlin, unde în anii 1913, 1914 și 1915 studiază istoria antică și în acelaș timp preistoria; istoria antică cu marele cercetător al tradiției istorice orientale și clasice Eduard Meyer, iar preistoria cu cei doi reprezentanți de frunte ai ei de acolo Gustaf-Kossinna și Hubert Schmidt, acesta din urmă, după cum ne amintim, tocmai cel care făcuse săpăturile dela Cucutenii noștri. Amândoi acești reprezentanți ai Preistoriei veneau și ei, ca formație, tot dela istoria antică. Această direcție a orientării inițiale a lui Andrieșescu, anume faptul că cecece îl atrăgea cu precădere în acest domeniu de cercetare era dorința de a urmări pe Tracii tradiției literare antice cât mai sus în timp, până la primele origini preistorice, explică în chipul cel mai luminos, ni se pare, atât metoda pe care el a urmat-o, cât și caracterul pe care l-au luat studiile sale de mai târziu. În acelaș

timp, această orientare îl destina în chip aproape fatal să se întâlnească pe căi convergente cu V. Pârvan, care, după cum am amintit pe scurt adineauri, pornind tot dela istoria antică și împins de aceeași arzătoare dorință de a lumina, mereu tot mai în sus în timp, istoria veche a Daciei, se văzuse silit la un moment dat să treacă dela studiul bazat pe texte și pe arheologia clasică al acestei istorii, la preistorie, adică la antecedentele imediate și apoi din ce în ce mai îndepărtate ale vicții antice de aici. Pregătirea de specialitate pe care Andrieșescu și-o câștigase, ca și experiența sa mai veche în preocupările cu problemele preistoriei noastre, îl făceau să fie cel mai indicat colaborator al lui Pârvan în acest domeniu. În lumina afinităților pe care am încercat să le arătăm, apare drept un lucru dela sine înțeles că I. Andrieșescu a primit la 1 Oct. 1915, delegația de șef-asistent, conducător al secțiunii preistorice, la Muzeul Național de Antichități din București, pe care Pârvan îl conducea din 1910. Incepând dela acea dată, Andrieșescu este și rămâne legat de Muzeul Național de Antichități și de activitatea de cercetări preistorice condusă de V. Pârvan, dar îndrumată de Andrieșescu. Tot în acest cadru își face el și cariera didactică, încununată cu numirea sa în 1927 ca titular al primei catedre de preistorie înființată în țara noastră, pe lângă Facultatea de Litere din București. Un amănunt interesant, și care nu trebuie uitat, este că această catedră a fost înființată cu ajutorul stăruințelor lui V. Pârvan, dar și al celor ale lui N. Iorga. Cu acest din urmă uriaș al culturii și istoriografiei noastre, I. Andrieșescu a păstrat un necontenit contact științific și de admirație: preocupările înmănunchiate de N. Iorga în Institutul de Studii sudest-european au găsit un colaborator nesilit în Andrieșescu.

Sunt cunoscute etapele principale ale activității de desgropare a civilizațiilor preistorice, ale căror ruine dormeau uitate, îngropate în pământul țării noastre. Această activitate începe, după războiul din 1916—1918, în anul 1921 cu săpăturile făcute de Andrieșescu la Sălcuța, ju l. Dolj și se continuă cu un șir impresionant de nume, care marchează tot atâtea cuceriri ale preistoriei românești: Zimnicea, Crăsanii, Sulfana, Tinosul, Gumelnița, Căseioarele, Boian, Poiana, Glinu și numeroase altele. Săpături care, făcute de Andrieșescu sau de savanți mai tineri, formați sub îndrumarea lui și sub

ochiul larg veghetor al lui Pârvan, au atras încă dela început atenția admirativă a cercurilor științifice străine.

Preistoria românească depășise, grație lui Andrieșescu, faza dificilă a trecerii dela amatorismul diletantic sau interesul științific difuz, la situația de disciplină perfect constituită ca obiective și metode și căreia Pârvan și Andrieșescu i-au trasat și un prim program coerent de lucru. Introducerea acestei discipline în învățământul superior prin I. Andrieșescu a constituit însfârșit o încoronare a definitivei depășiri a fazei de tranziție. Din nefericire, lipsa unui Institut Arheologic al României a făcut ca primului program bine chibzuit amintit, să nu-i poată urma, cu toată intensificarea crescândă a cercetărilor, o nouă programare tot atât de chibzuită.

Nimeni nu poate să se desfacă cu totul de firele ce îl leagă de epoca sa de formație și de atmosfera științifică în care a crescut. Nu se pot pretinde salturi, mai ales, unui întemeietor de știință nouă într-o țară a cărei cultură și participare la creația științifică europeană se înjghebau tocmai în epoca în care preistoria făcea prin Andrieșescu și Pârvan pasul gigantic înainte, pe care l-a făcut. Astfel, și Andrieșescu a rămas, în majoritatea studiilor sale tipărite, ca și în bogata și însemnata sa activitate didactică, legat încă de preocupările de istorie antică dela care pornise. Dar cât de necesar și folositor a fost acest lucru pentru evoluția organică și sănătoasă a studiilor de preistorie la noi în țară, se va înțelege mai bine dacă vom aminti că fără conturarea netă și fără fixarea precisă istorică a cadrelor preistoriei românești, pe care le dau ipotezele derivate din tradiția antică, studiile de acest fel ar fi fost în primejdie să rămână fără o ancorare mai fermă în conștiința păturii culte a poporului nostru și să devină doar preocupări mai mult sau mai puțin indiferente și sterile, de o generalitate aproape metafizică, — și aceasta într-o epocă de dezvoltare a poporului nostru, când acea maturitate culturală și științifică îi lipsea. În această direcție trebuie căutată și treapta care îl desparte pe Andrieșescu de Odobescu: pe linia restrângerii dela prea general, la realități mai apropiate și mai precis sesisate. Este deci încă un merit al lui Andrieșescu de a fi menținut, cu V. Pârvan și N. Iorga, — doi poli între care spiritul său a știut să se miște cu chibzuință, — istoria

românească în limitele juste ale epocii de dezvoltare culturală și științifică în care ne găseam.

Moartea lui prematură, la o vârstă la care sinteza menită a încununa opera unei vieți dedicate muncii științifice și didactice îi solicita deja atenția și-i influența ultimile proiecte, a lăsat un mare gol. Însă un gol numai în înțelesul că el nu a putut să dea el însuși, definitiv, și ultima formulare a rosturilor preistoriei românești; această nouă încadrare este totuși schițată în anumite părți ale activității sale și în unele precizări programatice. Cei rămași, foștii săi elevi și colaboratori, au sarcina de a duce și această operă a sa mai departe.

PRECIZIUNI CU PRIVIRE LA STĂPÂNIREA ROMANĂ IN ORAȘELE PONTULUI STÂNG

de Vasile Canarache

Cunoaștem cu toții interesul pe care îl poartă istoricii moderni tuturor datelor cari ar putea servi la fixarea liniilor concrete ale mișcărilor de penetrațiune și stăpânire greacă sau romană în diferite părți ale Aliciei și ale Imperiului.

Pentru regiunile din imediata apropiere a plecărilor expansioniste și pentru cele depărtate ale Europei occidentale, cercetările au fost mult ușurate din cauza că documentele antichității cuprind multe date ferme asupra acelor regiuni și — pe de altă parte — urmele arheologice și epigrafice continuă a fi bine valorificate. Pentru părțile noastre, regiunea Pontului Stâng, în special, socotită periferică și fără mare importanță față de centrul marelui civilizațiuni, materialul necesar documentării istoricilor este foarte rar și încă nelămurit. Deducțiunile izvorâte din explorările arheologice și interpretarea monumentelor de tot felul ce apar din când în când, nu sunt suficiente ca să poată îmbogăți prea puțin datele lăsate de autorii antici. De aceea, toate elementele noi, sub orice formă s'ar ivi astăzi, cât de puțin importante la primă vedere, precum și o bună coordonare a materialului cunoscut deja, sub diferite forme fragmentare, din toate ramurile de cercetări științifice asupra trecutului acestei regiuni, pot fi de bun folos celor ce muncesc pentru lămurirea trecutului.

Fără îndoială că numismatica ar avea mult de spus în această privință. Vom lăsa altor analize tot cece privește epoca autonomă greacă și cea a popoarelor băștinașe așa zis barbare, pentru că în acest sector, cercetarea numismatică, lipsită, aci, de date absolute, nu poate da decât rezultate relative. Și aceasta, deoarece totul se bazează, pentru sectorul aci amintit, doar pe valori comparative, de stil și formă, identificare vagă și interpretare personală.

Nu aceeași situație o avem atunci când este vorba de cadrul numismaticei romane sau — mai ales — greco-romanic, unde datarea este inițial cunoscută prin efigiile imperiale și — apoi — mult ajutată — la definitive preciziiuni — de legendele clare și concret legate de evenimente bine notate în registrul istoriei.

Strângând laolaltă toate datele lui Pick, și Regling, ale lui Muşmov, Ruzicka, Sufzu, Severeanu și ale altor numismați, cari s'au ocupat de Pontul Stâng, adăogând acestora tot ce am mai putut afla nou după ei, putem ajunge totuși la o catalogare generală a monetelor romane cu inscripție grecească și putem oferi astfel celor ce vor să se documenteze o clară privire de ansamblu asupra stăpânirii romane în părțile noastre. Adăogând aceste date, celor deja cunoscute din alte izvoare și celor ce izvorăsc din descoperirea și publicarea nouilor monumente arheologice, un bun și harnic constructor istoric, ar putea deci să lumineze trecutul lumii vechi de pe pământul părților noastre.

* * *

ODESSOS (Varna de azi) începe seria monetelor imperiale romane, cu legenda în limba greacă, la Dominițian (72—96 d.C.). Lipsese monetele lui Nerva și seria reîncepe cu Traian (98—117) ca să urmeze cu Adrian, Antoniu Piu și Marc Aurel (140—180). Lipsese Luciu Verus dar seria continuă cu Commod (175—192) și Septimiu Severul (193—211). Lipsese Caracalla și Pertinax. Apoi, în ordine: Geta, Elagabal și Alexandru Severul, asigură continuitatea până la Gordian, inclusiv (211). Trebuie remarcată doar lipsa lui Maximian și Maxim, pentru numai trei ani, între 235 (Al. Severul) și începutul lui Gordian, 238.

Foarte curioasă pare apoi inexistența, la Odessos, a monetelor lui Filip tatăl și fiul (241—249), monete cari vom vedea că lipsesc și la Dionysopolis, fiind aflate din abundență la vecinile Callatis și Tomis. Tot atât de curioasă este prezența aici — și numai aici, — căci la toate celelalte orașe pontice seria se oprește la Filip și Otaclia, — a unui exemplar al împărătesei Salonina (Galien 254—268).

DIONYSOPOLIS (azi Balci): seria monetelor romane, cu legenda în grecește și cu chipul împăratului, începe abia cu Antoniu

Piul (138—161), adică cu cel puțin 48 ani după Odessos. Lipsese apoi, pentru cel puțin 11 ani, monetele lui Marc Aurel, Luciu Verus și Anius Verus ca să reînceapă cu Commod (175—192), și după lipsa lui Pertinax, să avem, neîntrerupt, dela 193 până la 235, monetele lui Septimiu Severul, Caracalla, Geta, Elagabal și Alexandru Severul, adică 42 ani neîntreruși, exact ca mai sus, la Odessos. Și, tot ca la Odessos, vecinei sale Dionysopolis îi lipsese, pentru trei ani, monetele lui Maximian și Maxim pentru ca seria să se termine cu Gordian (244). Aci trebuie să mai evidențiem faptul că — deși nu cunoaștem monete dela Marc Aurel, Luciu Verus și Anius Verus, avem înregistrate totuși monetele împărătesei Lucilla, moartă la 183.

CALLATIS (Mangalia) ne prezintă o situație și mai curioasă. Craiște lui Mușmov s'a înregistrat o monetă a lui Nero (44-68) cu o inscripție bilingvă (greacă și romană), monetă din al cărui tip, cu ușoare variante, trei exemplare se găseseră azi în colecția mea. Până la Mușmov, nu cunoașteam decât începutul foarte târziu al monetelor romane pentru Callatis, cu Antonin Piul (138). Dar nici azi nu avem știri pentru vremea alalt de îndelungată dintre Nero și Piul. Sunt cel puțin 70 de ani în care nu se cunoaște prezența romană la Callatis. Coroborarea acestui fapt cu elementele altor izvoare ar putea duce la concluzii interesante.

Mai târziu însă, dela Piul (161) până la Filip (249) cu întreruperea obișnuită și până acum a lui Maximian și Maxim, toți împărații: Marc Aurel, Luciu Verus, Commod, Severul, Caracalla, Geta, Elagabal, Alexandru și Gordian, sunt prezenți, pentru o perioadă de 88 de ani în șir.

TOMIS (Constanța) este orașul pontic cel mai bogat în bătărea monetelor imperiale. Aci, ne ducem mult înapoi, până la August, (43 î. C.) și găsim toată seria, absolut toată seria împăraților romani, fără întrerupere, până la Filip (249 d. C.) adică, cu toleranță, cel puțin 292 de ani, concret cunoscuți, de slăbănire romană asupra Tomisului.

Nu lipsese nici măcar Pertinax, Maximian și Maxim, cari sunt inexistenți în înșiruirea respectivă, nu numai la Odessos, Dionysopolis și Callatis, dar chiar și la Istros.

ISTROS (Istria) cunoaște numai cu probabilitate o monetă a lui August iar seria precisă o începe cu Adrian (117) urmat de toți ceilalți, în afară de Marc Aurel, Luciu Verus și Anius Verus (11 ani) până la Gordian cu Tranquillina (244). Între Alexandru Severul și Gordian, lipesc cei doi, Maximian și Maxim.

* * *

Nu este loc de concluzii și — cred — că nu acesta e rolul meu. Încerc însă să atrag atenția asupra câtorva puncte pe cari le socot esențiale oricărei analize:

1) Singura monetă romană, foarte târzie, pentru orașele Pontului Stâng, Salonina (254—268) la Odessos, când în celelalte orașe, totul încetează la Filip (249);

2) Lipsa de 11 ani a lui Marc Aurel și cei doi Verus la Dionysopolis, deși Lucilla e prezentă acolo;

3) Ce se petrece la Callatis în cei 70 de ani, între Nero și Piul?

4) Exact aceeași lipsă de 11 ani, ca și la Dionysopolis, constatată la Istros;

5) Importanța faptului că la Tomis și numai aci găsim *completă* iconografia împăraților romani pe o perioadă atât de lungă;

6) De ce se repetă cu atâta precizie și regularitate lipsa lui Pertinax, a lui Maximian și Maxim la toate cele patru orașe (Odessos, Dionysopolis, Callatis și Istros) în vreme ce Tomisul îi cunoaște?

7) De ce nu apar la Istros, Dionysopolis, și Odessos: nici Filip tatăl și nici fiul său ca să închidă seria mai târziu, ca la Tomis și Callatis? (241).

8) 292 de ani s'au hătut în șir monete imperiale romane la Tomis, 205 ani la Callatis, 196 ani la Odessos, 127 ani la Istros, 106 ani la Dionysopolis. Iar, dacă luăm în ansamblu cele cinci orașe ale Pontului Stâng, aflăm 311 ani, începând cu August pentru Tomis și sfârșind cu Salonina la Odessos.

Ar fi fost, poate, nimerit să adaug elementelor comparative de mai sus, aceleași preciziuni și pentru aripa de răsărit (Tyras și Olbia); a Pontului Stâng, ca și pentru cea de jos, adică pentru Apollonia, Messembria, și chiar Byzantion. În acest caz, eram obligat să

pun în discuție și orașele greco-romane din interior, Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum, ceea ce m'ar fi determinat să mă depărtez prea mult de interesul pe care l'am urmărit, acela de a atrage atenția asupra orașelor cari ne preocupă în principal, pentru urmărirea liniei de pătrundere greco-romană în țările noastre. Putem doar aminti că, în afară de Byzantion, unde găsim pe Caligula în fruntea Congrației romane, Apollonia începe cu Domițian (81) și Messembria abia cu Adrian (117). Cred totuși că strângându-se datele respective pentru Tyras și Olbia s'ar putea ușura un viitor studiu mai adânc asupra subiectului care ne preocupă.

* * *

Pentru o mai simplă privire de ansamblu cred că ar fi de folos și tabloul următor:

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Orașul	Incepe cu	Sfârșește cu
Istros	Adrian 117—138	Gordian 238—244
Tomis	August 43 i. Cr. — 14. d. Cr.	Filip 244—249
Callatis	Nero 44—60	Filip 244—249
Dionysopolis	Antonin Piul 138—161	Gordian 238—244
Odessos	Domițian 72—96	Salonina (Galien) 254—268

SISTEME NAȚIONALE IN ECONOMIA MONETARĂ A DACILOR

de Oct. Oct. Iiescu

Descoperiri mai vechi sau mai recente și cercetările din vremea din urmă au arătat cu certitudine că Dacii au cunoscut o economie monetară din cele mai evolute. Bogatul și variatul conținut al tezaurelor monetare preromane, risipite pe tot întinsul veciniei Dacii, mulțimea lor, ce crește mai în fiecare zi, iată tot atâtea elemente care dovedesc că străbunii noștri au apreciat cum se cuvine utilitatea monetei ca instrument de schimb și că s'au folosit de ea încă din timpuri mai îndepărtate și până târziu, după apariția civilizației romane la Dunărea de jos. Nu e locul să insistăm aici, dar totuși, în trecut fie zis, teza unei activități monetare dacice, ce s'ar înfățișa doar între anii 150 și 50 a Chr., deci răstimp de abia un veac — teză susținută mai ales de autori străini — e cu mult depășită și desmințită de realitatea faptelor.

Dar mai e ceva. Din cercetarea atentă a monetelor ce alcătuiesc aceste tezaure, oricine își poate da seama că Dacii au avut mereu un sistem monetar la baza schimburilor. Niciodată circulația monetelor în Dacia anteromană nu a fost expresia unui haos fără noimă, rezultat al ambițiilor și acțiunilor disperate ale fiecărui șef de trib, așa cum ne-am fi putut aștepta.

Și totuși, e normal să fie așa. Căci începând cu domnia statelor și a tetradrachmelor macedonene, cel mai vechi sistem monetar străin adoptat de Daci și sfârșind cu dinarul roman, circulând paralel cu drahmele din Apollonia și Dyrrachium și tetradrachmele thasiene, în mare trecere în Dacia în preajma cuceririi romane, economia monetară a strămoșilor noștri s'a adaptat cu destulă elasticitate la tendințele ce se manifestau în comerțul general al timpului, tendințe ce își găseau răsunet și pe meleagurile noastre. În ce măsură aceste sisteme monetare și numerarul importat corespundeau

nevoilor reale ale localnicilor se poate ușor vedea; desigur, ele erau doar parțial împlinite, de vreme ce s'a bătut atâta cantitate de monedă indigenă. E de remărcat că aceste monede, de creațiune dacică, diferă mult între ele atât ca tipuri, dar și sub raportul greutateii; există astfel tetradrachme, didrachme și drachme autohtone, modelate după cele grecești și cântărind adesea cam tot atât cât piesa imitată. De aici, se poate conchide că nevoia de numerar era destul de resimțită; ea indică pe de altă parte un schimb complex, ce absorbea în mare cantitate valorile unui întreg sistem monetar — drachma, didrachma și tetradrachma.

Nu mai încapă nicio îndoială că, dela o vreme, alături de monedele grecești, circulau, poate în număr aproape egal, piesele fabricate în monetăriile dacilor, similare modelelor străine și reprezentând toate valorile indicate mai sus. Cercetările mai noi, par a confirma această ipoteză. Tezaure de monede amestecate, grecești și dacice laolaltă (sau romane și dacice), s'au găsit destule și se mai găsește încă. Din noianul lor, vom desprinde și noi câteva, mai caracteristice, pentru a arăta cât de temeinice sunt afirmațiile noastre.

Cu privire la epoca mai veche a activității monetare dacice, tezaurul dela Turnu Severin e cum nu se poate mai semnificativ¹⁾. Într-o descoperire din anul 1924, s'au găsit în apropiere de acel oraș 65 piese de argint, din care 7 bucăți erau tetradrachme dela Alexandru cel Mare, două dela Seleucus, iar restul erau monede dacice de tipul Larisa. Așa dar, didrachme dacice găsite împreună cu tetradrachme grecești.

Pentru epoca mai nouă, tezaurele de acest gen se înmulțesc considerabil. Bună oară, tezaurul găsit cândva lângă Brașov cuprindea șapte tetradrachme barbare de tip Filip al II-lea, trei piese, tot barbare, de tipul tetradrachmelor lui Alexandru cel Mare, două drachme barbare imitând drachmele aceluiași rege și, înșfârșit, două tetradrachme originale din Thasos²⁾.

1) C. Moșil, *Noi descoperiri monetare în România*, în Buletinul Societății Numismatice Române, An. XXI, Nr. 57—58, ian.-Iun. 1926, pag. 17, la Nr. 114.

2) C. Moșil, *Monete și tezaure monetare din România Mare* (vechii teritorii geto-dac), în același Buletin, An. XV, Nr. 35—36, Iul.—Dec. 1920, pag. 79, la Nr. 71; informația luată din Gohl, Numismatikai Kőzlöny 1908, p. 9.

Tezaurul dela Răhău-Sibiu aduce iarăși un conținut cât se poate de variat: tetradrachme emise de Macedoniu I-a laolaltă cu tetradrachme thasiene, drachme din Dyrrachium și piese dacice³⁾.

Ali tezaur, descoperit recent — în anul 1936 — la Cojeasca, jud. Dâmbovița, a adus la lumina zilei o seamă de tetradrachme thasiene, ale Macedoniei I-a și didrachme dacice, piese ce fuseseră ascunse în aceeași oală de lut⁴⁾.

Însfârșit, cel din urmă tezaur de care ne vom ocupa și, probabil, cel mai nou din toate cele înșirate, a fost găsit în 1906 în apropierea orașului Buzău și cuprindea 77 dinari romani republicani, emisioni între anii 209 și 53 a.Chr., împreună cu o monedă barbară de tipul Filip al II-lea⁵⁾. Iată deci că piesele dacice au circulat și alături de monetele romane; ceva mai mult, în tezaurul dela Ișabnița-Dolj, s'au găsit laolaltă atât dinari romani consulari, cât și imitații barbare după modelul lor⁶⁾.

Odată dovedită circulația simultană în Dacia a monetelor străine importate — grecești sau romane — alături de piesele barbare, fabricate în monetăriile locale, ce concluzii se pot degaja, cu privire la stadiul economic în care trăiau strămoșii noștri? Așa cum am afirmat la început, din capul locului se impune concluzia existenței unui sistem monetar la baza schimburilor, ceea ce denotă o fază înaintată de economie monetară. Cercetarea tezaurelor ne-a arătat în mod evident că Dacii au avut oricând la îndemână piese de valori diferite, fapt ce întesnea mult schimbul, îngăduind trecerea mai rapidă a bunurilor dintr-o mână într'alta.

Ce relație era între monetele grecești sau romane importate și piesele barbare lătute după chipul și asemănarea lor, e greu de descifrat. Se poate să fi fost echivalente, deși nimic nu o poate dovedi.

3) C. Moisil, *Tetradrachmele orașului Thasos și ale regiunii Macedonia Prima*, în *Cronica Numismatică și Arheologică*, An. XVII, Nr. 127—128, Iul.—Dec. 1943, pag. 162, la Nr. 32, citând din Goos, *Chronik der archäol. Funde in Siebenbürgen*, în *Archiv für Siebenb. Landeskunde*, 1876, pag. 248.

4) C. Moisil, *op. cit.*, pag. 160, la Nr. 20.

5) C. Moisil, *Monete și tezaure monetare găsite în România și în ținuturile românești învecinate* (vechiul teritoriu geto-dac) în *Buletinul Soc. Numism. Rom.* An. XI, Nr. 21, Ian.—Iun. 1914, pag. 25, la Nr. 38.

6) Descoperit de d-l Dr. C. S. Nicolăescu-Ploșor; nepublicat încă.

Cu mult mai interesante sunt însă raporturile dintre monedele dacice unele față de altele — e vorba, bine înțeles, de piese care au mărimi și greutateți diferite. Cântărind cât mai multe, se găsesc cifre arbitrare, care nu concordă chiar înăuntrul aceleiași serii monetare. Așa, monedele ce imită piesele lui Filip al II-lea atârnă între 6 și 12, ba chiar și 13 grame; ar urma ca unele să intre în categoria didrachmelor, în vreme ce pe cele mai grele — acelea care trec de 10 gr. — trebuie să le socotim drept tetradrachme dacice. Mai stabilă e greutatea tetradrachmelor barbare de tipul Filip al III-lea Aridaeus; nu diferă cu mult în plus sau în minus de 15.50 gr., greutatea medie. (Exemplu: tezaurul dela Pielești-Dolj, din colecția Muzeului Regional al Olteniei). Cât privește drachmele Dacilor, ele fiind așa de rare, nu ne-ău putut oferi material suficient, din cercetarea cărăua să extragem rezulăte concludente. Am găsit piese în greutate de 2.50 gr., 2.91 gr. și chiar 3.65 gr.

Din cele expuse până acum, se poate ușor vedea că ipoteza existenței unui sistem monetar dac, construit pe baze strict metrologice — așa cum era la Greci — nu are prea mulți sorți de izbândă. Lipsa unor mijloace tehnice mai perfecționate sau, pur și simplu, ignorarea oricărui principiu de metrologie, și una, și cealaltă pot fi de vină de acest fapt.

Dar trecând cu vederea neputeririle mai mari sau mai mici, constatate la cântărirea monetelor dacice, ne vom mulțumi să reținem numai ceea ce e important și anume, faptul că Dacii au avut un sistem monetar propriu, emițând alături de piesele de tipul tetradrachmei — moneda de căpetenie a vremii — și piese divizionare, de tipul didrachmelor și drachmelor grecești. A dovedi că asemenea monede, de valori diferite — tetradrachme, didrachme și drachme barbare — au fost emise în aceeași epocă și în aceeași regiune a Daciei, circulând simultan, înseamnă a arăta că existența sistemului monetar național dac e în afară de orice îndoială. În ce ne privește socotim că această dovadă a și fost făcută. Într'adevăr, cercetarea tezaurilor monetare — un factor atât de însemnat, în măsură să ne dea răspunsul la întrebarea ce ne preocupă — ar evidenția, se pare, temeinicia acestei ipoteze; în sensul vederilor noastre, am cita spre exemplu tezaurul dela Brașov, cu tetradrachmele și drachmele sale barbare imitate după monedele respective ale lui Alexandru cel Mare

Se mai poate oare susține că aceste piese, tetradraohme și drachme autohtone, nu au circulat împreună, în aceeași regiune, din moment ce le găsim în același tezaur?

Un element nou și cu totul neașteptat ce s'a ivit în ultima vreme în sprijinul ipotezei noastre e o drachmă barbară foarte interesantă, de tipul Filip al II-lea, pe care am descoperit-o în București și care a intrat în colecția Cabinetului Numismatic al Olteniei din Craiova. Moneta se prezintă astfel: pe avers, capul lui Zeus, foarte mult barbarizat, astfel încât cu greu se ghicește un profil omenesc în liniile acelea încâlcite.

Reversul ne înfățișează tipul clasic al monetelor dacice — călărețul spre stânga, într'o atitudine cabrată, aplecat puțin pe spate. Măinile nu i se văd. Calul, cu coama în vânt și corpul svelt, își înalță picioarele anterioare, de parcă ar vrea să facă un salt — ceea ce explică atitudinea călărețului. Sub cal, se găsește o frunză lungă de palmier, simbol ce apare și pe monetele cu dublul cap al lui Zeus și cele de tipul Larisa, iar înapoia călărețului, e un al doilea simbol, o cruce asemănătoare aceleia a Sf. Andrei, adică în formă de X, cu brațele terminate în globule. Piesa cântărește 2,94 gr., are deci greutatea unei drachme.

Interesul trezit de descoperirea acestei monete nu este însă numai acela al unui nou tip de drachmă barbară. Într'adevăr, în colecții publice și particulare, atât românești, cât și străine, se găsesc exemplare a căror asemănare cu cel prezentat acum e izbitoare: același cap barbarizat al lui Zeus, același tip de pe revers și cu același simboluri. Aceste piese sunt însă mult mai mari și mai grele; ele cântăresc între 6,10 g. — exemplar din colecția Gattorno, București — și 7,26 gr., moneda descrisă de Pink la Nr. 111⁷⁾. Ele ar fi deci didrachme, față de piesa înfățișată de noi, cântărind ceva mai mult decât dublul greutateii acesteia. Pe câtă vreme însă didrachmele barbare de acest tip sunt cunoscute și publicate — e suficient să cităm: Dessewffy Nr. 220, Pink Nr. 111; în plus: Dr. G. Severeanu, Symboles religieux sur les monnaies celtiques⁸⁾, unde se gă-

7) Karl Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, in *Dissertationes Pannonicae*, Budapest 1934.

8) Buletinul Soc. Numism. Rom. An. XXI, Nr. 59—60, Iul.—Dec. 1926.

sește descrisă o monetă asemănătoare — drachma noastră nu e menționată în niciuna din aceste lucrări. E vădit că ne aflăm în fața unei dovezi noi de existența sistemelor monetare naționale în schimburile comerciale ale Dacilor: piese de valori diferite, drachme și didrachme, dar de același tip și cu aceleași simboluri, ceea ce trădează emisiunea și circulația lor simultană.

Desigur, cercetările fiind doar la început, și rezultatul obținut deocamdată este destul de sărac. Dar odată îndreptate pe acest drum, ele vor conduce, fără îndoială, la aflarea de știri noi, care vor justifica pe deplin credința că economia monetară a Dacilor reprezintă o civilizație din cele mai înaintate, credință pe care am împărtășit-o întotdeauna.

TEZAURUL DIN ROATA, JUDEȚUL VLAȘCA¹⁾

de Bucur Miștea

În localitatea Roata²⁾, jud. Vlașca, s'a găsit un tezaur monelar prin a. 1910, în împrejurări ce ne-au rămas necunoscute. Din această descoperire, un număr de 35 monete au fost achiziționate, de d. Petre Mihăescu, fost director al C. A. M. Grație unei fotografii pe care a făcut-o posesorul lor, încă dela achiziționare și care mi-a fost pusă la dispoziție cu multă plăcere de d. C. Moisil, președintele Societății Numismatice Române, am putut identifica fiecare piesă în parte.

Judecând după exemplarele ce au intrat în colecția Mihăescu și care toate sunt din epoca republicană, e foarte probabil că întregul tezaur să fi fost de monete romane republicane. Faptul, de altfel, e normal în câmpia munteană în această vreme, căci se cunosc și alte descoperiri asemănătoare din aceeași regiune, cuprinzând monete din aceeași epocă³⁾.

Monetele, a căror descriere o vom da mai jos, au intrat în Cabinetul Numismatic al Băncii Naționale a României, împreună cu întreaga colecție Mihăescu.

---

1) Toate informațiile ce le vom da mai jos, ne-au fost cedate spre cercetare și publicare de d. profesor C. Moisil, președintele Societății Numismatice Române, pe care-l rugăm să primească și pe această cale, mulțumirile noastre.

2) G. I. Lahovari, Gen. C. I. Brătianu și Gr. G. Tocilescu, *Marele Dicționar geografic al României*, București, 1902, vol. V, p. 256, cunoaște două comune rurale cu acest nume în jud. Vlașca: Roata-Cătunul și Roata de Jos și un *cătun*; Roata de Jos, ce aparținea de comuna cu acelaș nume; iar Indicatorul Statistic, București, 1932, p. 730, amintește Roata Cătunul, Roata de Jos și Roata Moșteni, toate în județul Vlașca. Neavând informații mai amănunțite nu știm despre care localitate e vorba.

3) O listă a acestor fel de tezaure voi da mai târziu.

DESCRIEREA TEZAURULUI

1. *Q. Caecilius Metellus.*

Capul zeiței Roma cu cască înaripată spre dr.; sub barbă X, iar înapoia capului Q. ME TE (cu două ligaturi).

Rv. ROMA (în exergă). Jupiter în quadrigă la pas spre dr., ținând în dr. o ramură, iar în st. fulgerul și hățurile.

Dinar. Grueber, Roma, 1053, circa 124—103 a. Chr. (Pl. I, 1).

2. *L. Flaminius Cilo.*

Capul Romei spre dr. cu coif înaripat; sub barbă [X], înapoia capului ROMA.

Rv. Victorie nudă până la jumătate, ține în dr. o coroană și în st. hățurile. Sub cai L. FLAMIN[I], iar în exergă [CILO].

Dinar. Grueber, Italia, 537 a. 93—92 a. Chr. (Pl. I, 2).

3. *M. Aurelius Scavrus.*

Capul Romei spre dr. împodobit cu coif frigian înaripat, în fața capului M. AVRELI, înapoi ROMA și X.

Rv. Bituitus în bigă galopând spre dr., aruncă lancea cu dr., iar în st. poartă scutul și carnyxul. Sub picioarele cailor SCAVR[I], iar în exergă L.LIC.CN.D[OM].

Dinar dințat. Grueber, Roma 1185, a. cca. 92 a. Chr. (Pl. I, 3).

4. *L. Cornelius Scipio Asiagenus.*

Capul laureat al lui Jupiter spre st.; sub barbă litera R.

Rv. L.SCIP.ASIAG (în exergă). Jupiter în quadrigă galopând spre dr., aruncă cu dr. fulgerul, iar în st. ține sceptrul și hățurile.

Dinar dințat, Grueber, Roma, 1372 (variantă); a. cca. 91 a. Chr. (Pl. I, 4).

5. *L. Cornelius Scipio Asiagenus.*

Ca mai sus, dar fără literă sub barbă.

Rv. ca mai sus, dar în câmp sus se observă litera B.

Dinar dințat, a. cca. 91 a. Chr. Grueber, Roma, 1381 (variantă prin poziția punctului).

6. *Appios Claudius, T. Manlius, quæstores urbani.*

Capul Romei cu cască înaripată spre dr. Înapoia capului un obiect patrat cu centrul circular.

Rv. AP.CL.T. MANL.Q.VR (în exergă), Victorie în trigă spre dr., ținând hățurile cu amândouă mâinile.

Dinar. Grueber, Roma, 1290, a. cca. 91 a. Chr. (Pl. I, 6).

7. *Lucius Memmius*.

Cap bărbătesc spre dr., poartă coroană de stejar; sub barbă X.

Rv. L MEMMI (în exergă). Dioscurii descălecați, în față, stând între caii lor; poartă lănci și țin caii de frâu, deasupra capetelor lor o stea.

Dinar. Grueber, Italia, 643; a. cca. 90 a. Chr. (Pl. I, 7).

8. *L. Thorius Balbus*.

Capul lui Iuno din Lanuvium spre dr., coafată cu pielea de capră; înapoia capului I.S.M.R. (Iuno Sispes Mater Regina).

Rv. Taur infuriat spre dr.; sub el L. THORIUS, iar în exergă BALBUS. Deasupra taurului litera R.

Dinar. Grueber, Roma, 1634; a. cca. 90 a. Chr. (Pl. I, 8).

9. *C. Coilius Calvus*,

Capul Romei împodobit cu coif înaripat spre st.

Rv. Victorie în bigă galopează spre st.; ea ține hățurile cu ambele mâini. Sub cai C. COIL în exergă CALD, iar deasupra în câmp litera I.

Dinar, Grueber, Roma, variantă la numerile 1448 și 1419 (prin poziția punctului); a. cca. 90 a. Chr. (Pl. I, 9).

10. *M. Serveilius C. filius*.

Capul Romei cu cască înaripată spre dr.; înapoia capului litera V.

Rv. M. SERVEILI. C[F] (în exergă). Doi luptători, unul roman și altul barbar, fiecare înarmat cu sabie și scut, se luptă pe jos, lângă ei, caii lor. În exergă, sub numele monetarului litera latină B.

Dinar. Grueber, Roma, variantă la 1660; a. cca. 89 a. Chr. (Pl. I, 10).

11. *L. Calpurnius Piso L. f. Frugi*.

Capul lui Apollo spre dr., sub barbă X., înapoia capului un simbol ce nu se mai poate distinge.

Rv. L. PISO FRUGI și în exergă probabil [RO]MA. Călăreț galopând spre dr. ținând pe umăr o ramură de palmier.

Dinar. Grueber, Roma, 1872 (tip. general). a. cca. 88 a. Chr. (Pl. I, 11).

12. *L. Calpurnius Piso L. f. Frugi*.

Capul laureat al lui Apollo spre dr. cu părul în ruloari ce

cad în jos. Înapoia capului se mai distinge litera G, iar sub barbă litera E.

Rv. L. PISO FRUG[I]. Călăreț galopând spre dr. cu o ramură de palmier pe umăr.

Dinar. Grueber, Roma, 1859 (tip general), a. cca. 88 a. Chr. (Pl. I, 12).

13. *L. Titurius L. f. Sabinus.*

Capul bărbos al regelui sabin Tatius. În fața capului [A.PV] lipsește, efigia fiind bătută la dr., înapoia capului SABIN.

Rv. L. TITURI (în exergă). Tarpeia îngropată de scuturi până la jumătate, cu mâinile ridicate, înploră doi soldați gata să arunce scuturile asupra ei. Sus, cornul lunii și o stea.

Dinar. Grueber, Roma, 2326, a. cca. 87 a. Chr. (Pl. I, 13).

14. *C. Vibius C. f. Pansa.*

Capul laureat al lui Apollo spre dr.

Rv. C. VIB[IVS C.F] (în exergă). Minerva în quadrigă purtând un trofeu pe umărul drept, galopează spre dr.

Dinar. Grueber, Roma, 2244 (ca tip general), a. cca. 87 a. Chr. (Pl. I, 14).

15. *Q. Titius.*

Bustul Victoriei drapat spre dr. cu părul strâns într'un coc la spate.

Rv. Pegasus luându-și sborul spre dr., dedesubt Q. TITI.

Dinar. Grueber, Roma, 2229, a. cca. 87 a. Chr. (Pl. I, 15).

16. *L. Rubrius Dossenus.*

Capul diademat și voalat al Junonei spre dr.; înapoia capului un sceptru și DOS.

Rv. [L]RVBRI (în exergă). Car triumfal tras de patru cai spre dr. în care se află un vultur pe un fulger, deasupra o Victorie cu o coroană.

Dinar. Grueber, Roma, 2452, a. cca. 86 a. Chr. (Pl. I, 16).

17. *Man. Fonteius C. f.*

Cap bărbătesc tânăr (Veiovis) laureat dr., părul în rulouri, jos fulgerul, înapoia capului MON. FONTEI. C. F. (cu o ligatură); sub barbă monograma R. (=ROMA).

Rv. Genius înaripat călărind pe un țap spre dr.; deasupra

bonetele Dioscurilor; dedesupt thyrsus (?); totul într-o cunună de lauri.

Dinar. Grueber, Roma, 2476, a. cca. 85 a. Chr. (Pl. I, 17).

18. *L. Iulius Bursio.*

Bustul lui Genius laureat și cu aripi spre dr., părul în rulouri; înapoia capului ca simbol un trident și o floare (?).

Rv. [L. IVLI. BVRISIO] în exergă. Victorie în quadrigă galopând spre dr., ținând în dr. o coroană. În câmp dr. literile SE.

Dinar. Grueber, Roma, variantă la 2593, unde se citează literile SI, a. cca. 85 a. Chr. (Pl. I, 18).

19. *L. Iulius Bursio.*

Ca mai sus, dar înapoia capului ca simbol un trident și o ramură de palmier.

Rv. [L. IVLI. BVRISIO] (în exergă). Victorie ca mai sus, în câmp litera A.

Dinar. Grueber, Roma, variantă la 2549 (unde/nu se dă litera A), cca. 85 a. Chr. (Pl. II, 19).

20. *L. Iulius Bursio.*

Ca mai sus, dar nu se poate distinge simbolul dinapoia capului.

Rv. L. IVLI. BVRISIO. Victorie ca mai sus, dar în câmp nu se găsește nici o literă.

Dinar. Grueber, Roma, 2485 (tip general), a. cca. 85 a. Chr. (Pl. II, 20).

21. [*Gargilius, Ogulnius, Vergilius*].

Capul tânăr al lui Jupiter spre dr. cu cunună de stejar; părul e aranjat în rulouri.

Rv. Jupiter în quadrigă galopând spre dr., ținând în dr. fulgerul, iar în st. bățurile. (N'are nume de magistrat nici simbol monetar).

Dinar. Grueber, Roma, 2622, a. cca. 84 a. Chr. (Pl. II, 21).

22. [*Gargilius, Ogulnius, Vergilius*].

Ca mai sus.

Rv. ca mai sus.

Dinar. Grueber, Roma, 2622, a. cca. 84 a. Chr. (Pl. II, 22).

23. *L. [Marcius] Censorinus, P. Crepusius, C. [Mamilius] Linetanus.*

Bustul diademat și voalat al lui Venus spre dr.; înapoia capului în sens vertical de sus în jos L. CENSORIN.

Rv. C. LIME[A] sub picioarele cailor și P. CREPUSI (în exergă). Venus nudă în bigă, galopând spre dr. În câmp sus, un număr din care se mai poate distinge doar CI[...].

Dinar. Grueber, Roma, 2634 (tip general); a. cca. 83 a. Chr. (Pl. II, 23).

24. *L. Marcus Censorinus, P. Crepusius, C. Mamilius Limetanus.*

Ca mai sus, dar legenda [L. CENSO]RIN.

Rv. Ca mai sus, dar legenda C. LIMEA (cu o ligatură), în exergă [P:]CREPVSI.

Deasupra bigei cifra CXVIII (?).

Dinar. Grueber, Roma, 2636 (tip general); a. cca. 83 a. Chr. (Pl. II, 24).

25. *L. [Marcus] Censorinus.*

Capul laureat al lui Apollo spre dr.

Rv. L. CENSOR (în st. vertical de sus în jos). Satirul Marsyas, mergând spre st.; înapoia lui o coloană pe care se află o figură drapată.

Dinar. Grueber, Roma, 2657; a. cca. 83 a. Chr. (Pl. II, 25).

26. *C. Naevius Balbus.*

Capul lui Iuno spre dr. împodobit cu diademă și colier; înapoia capului SC.

Rv. C. NAEBALB (în exergă). Victorie nudă până la jumătate în trigă galopează spre dr., ține hățurile cu ambele mâini. În câmp sus, cifra [...XXVIII].

Dinar dințat. Grueber, Roma, variantă (?) la 2935; a. cca. 81 a. Chr. (Pl. II, 26).

27. *Ti. Claudius.*

Bustul drapat și diademat al Dianei spre dr., cu părul strâns în coșite legate înapoia capului; pe umăr arcul și tolba; în față S.C.

Rv. TI. CLAUD. TI. F.

[AP. N] (în exergă). Victorie în bigă galopează spre dr., are în st. o ramură de palmier și hățurile, iar în dr. o cunună. Sub cai cifra A. LXVIII.

Dinar dințat. Grueber, Roma, 3133, a. cca. 80 a. Chr. (Pl. II, 27).

28. *L. Farsuleius Mensor.*

Bustul drapat și diademat al lui Libertas spre dr., în față MENS[OR], înapoia capului boneta Libertății și S.C.

Rv. L. FA[RSVLEI] (în exergă). Roma sau luptător cu coif în

bigă spre dr. ajută unui personagiu togat să se urce în bigă; sub picioarele cailor o cifră din care se mai poate citi [...]XIV.

Dinar. Grueber, Roma, 3293 (ca tip general), a. cca. 75 a. Chr.

2) *L. Farsuleius Mensor.*

Ca mai sus, dar legenda MENSOR.

Rv. Ca mai sus, dar legenda [...] FARSVL[EI] și cifra C[...?].

Dinar. Grueber, Roma, 3293 (ca tip general), a. cca. 75 a. Chr.

30. *L. Scribonius Libo.*

Capul lui Bonus Eventus împodobit cu diademă spre dr., în față de sus în jos BON·EVENT, înapoia capului LIBO.

Rv. PVTEAL (deasupra) SCRIBON (dedesubt). Puteal ornamental. Se disting două lire și un ciocan.

Dinar. Grueber, Roma, 3377, a. cca. 71 a. Chr. (Pl. II, 30).

31. *C. Calpurnius Piso L. f. Frugi.*

Capul lui Apollo spre dr. cu părul în raluori atârănânde, înapoia capului S.

Rv. C. PISOLFFRVG. Deasupra un călăreț nud galopând spre dr.; în câmp sus un simbol nedistinct.

Dinar. Grueber, Roma, 3766 (?), a. cca. 64 a. Chr. (Pl. II, 31).

32. *Faustus Cornelius Sulla.*

Capul tânăr al lui Hercule spre dr., coafat cu pielea de leu, înapoia capului S. C.

Rv. Globul terestru, înconjurat de patru coroane și un spic.

Dinar. Grueber, Roma, 3914, a. cca. 51 a. Chr. (Pl. II, 32).

33. *M^{av}. Acilius Glabrio.*

Capul laureat al lui Salus spre dr., înapoia capului SALUTIS (vertical de jos în sus).

Rv. Valetudo drapată spre st., răzimându-și brațul st. pe o coloană și ținând în dr. un șarpe, împrejur M^{av} ACILIVS III VIR VALETV (cu o ligatură).

Dinar. Grueber, Roma, 3944, a. cca. 50 a. Chr. (Pl. II, 33).

34. *Q. Sicinius, C. Coponius.*

Capul diademat al lui Apollo spre dr., dedesubt o stea; de jur împrejur Q. SICINIVS III. VIR.

Rv. COPONIVS. PR. SC. (de jur împrejur). Măciuca lui Hercule pe care se sprijină pielea de leu cu capul în profil, având la dr. un arc, iar la st. o săgeată.

Dinar. Grueber, Est, 24, a. cca. 49 a. Chr. (Pl. II, 34),

35. *Q. Sicinius, C. Coponius.*

Ca mai sus.

Rv. ca mai sus.

Dinar. Grueber, Est, 24, a. cca. 49 a. Chr. (Pl. II, 35),

Pentru a putea trage oarecare concluziuni cu caracter istoric cu șanse de valabilitate din studiul acestui tezaur, ar fi trebuit în primul rând să avem certitudinea că posedăm întregul tezaur, iar în al doilea rând, să le clasăm pe toate în ordine cronologică. Ori, dela început, informațiile noastre ne vorbesc doar de o parte din tezaur, ceea ce ne împiedcă de a mai insista în acest sens.

Totuș putem încerca două statistici, desigur și ele incomplete, deoarece suferă de acelaș viciu fundamental - starea fragmentară a tezaurului - dar, care prin indicațiile pe care le sugerează și care se vor putea verifica prin studiul altor tezaure, le socotim utile.

Prima statistică va fi o repartizare a monetelor pe trei perioade distincte. 1° monetele din secolul II a. Chr.; 2° cele din prima jumătate a secolului întâi și 3° cele dela jumătatea și a doua jumătate a secolului I a. Chr.

Această repartizare nu e făcută în mod arbitrar, ci însuși materialul o impune.

Epoca (după Grueber)	Numărul monetelor	Procentul
124—103 a. Chr.	1	2,86%
93— 71 „ „	29	82,86%
64— 48 „ „	5	14,28%

Din observarea acestei statistici reiese că monetele române republicane din primele trei decenii ale secolului întâi înainte de Christos, domină în tezaur cu un procentaj de 82, 86% față de cele din secolul II, care sunt prezente cu abia 2,86% și față de cele dela jumătatea și a doua jumătate a secolului I, care apar în tezaur cu 14,28%.

Reținem constatarea că în tezaurul dela Roata, monetele dela începutul secolului I a. Chr. domină hotărît, ceea ce ar constitui un prețios indiciu pentru concluziile istorice ce se vor putea trage când se va studia întregul material de care dispunem azi. Deocamdată ne limităm la atât.

Din punct de vedere al emisiunilor monetare situația e următoarea: atelierele orașului *Roma* au bătut 31 bucăți, ceea ce dă 88,58%, atelierele din Italia, 2 bucăți, iar cele din *Est* tot 2 bucăți contribuind astfel fiecare cu câte o cotă de 5,71% din totalul emisiunilor.

Fiecare din aceste date obținute își va avea valoarea sa când întregul material de care dispunem azi, va fi studiat și clasat cronologic și de abia atunci, pe baza rezultatelor obținute, se vor putea formula unele concluziuni de ordin istoric. Până atunci ne limităm la aceste notări.

AȘEZAREA ȘI CETATEA ROMANĂ DELA DESA-DOLJ

de Prof. D. TUDOR

În arcuțul făcut de Dunăre, mai jos de orașul Calafat și la sud de satele Ciuperceii Noi și Desa, se găsește un ținut mlăștinos, presărat cu multe grinduri de nisip și ochiuri de bălți. Această regiune înospitalieră ține departe de fluviu importante așezări omenești. E o câmpie joasă, inundabilă în unele părți și cu o perspectivă monotonă, întreruptă de obișnuitele pecece ale pădurilor de baltă din vecinătatea fluviului. (Brăniștiori, Grindului, Gospodarului, etc.). În față și pe malul opus, se ridică dealurile turtite ale podișului balcanic, de pe care, ochiul poate cerceta până în adânc, câmpia română. Uniformitatea dealurilor din Bulgaria e întreruptă prin tăieturile adânci ale unor văi, ca a Toloviței și Arșarului, ce-și deschid gurile în fața fluviului. În afară de acoperirile vegetale ale nenumăratelor bălți dela Desa, trecerea tainică peste Dunăre era înlesnită printr-o serie de ostroave sau grinduri, toate de o formă alungită și bine împădurite (Alcalia, Dovleacul, Caluda, Petrișul, etc.).

Pentru o mai bună supraveghere a acestui vad, Romanii au organizat un atent sistem defensiv al centrelor militare dela *Ratiaria* (Arșar-Palanca) și din anonima așezare de pe malul opus, lângă *Desa*. *Ratiaria* se va ridica până la rangul de *colonia* (sub Traian), având la început detașamente pentru pază din legiunea V Macedonică (CIL.III. 14.597¹), iar după părăsirea Daciei, devine sediul principal al legiunei XIII Gemina, mutată aci dela *Apulum* (CIL.III, 14.597⁴). În afară de drumul cel mare, care urma malul drept al Dunării, la *Ratiaria* mai venea și o importantă șosea romană, din interiorul Moesiei și pasurile balcanice. Șoseaua o lega cu valea râului *Timaeus* (Timoc) și cu centrele urbane *Combustica* și *Timaco Minor*¹.

1) K. Müller, *Itineraria romana*, Stuttgart 1916, col. 502. Pentru *Ratiaria* ca centru urban și militar al Moesiei superioare, cf. Vulic în *RE.* II, 1, col. 261.

Așezarea și fortificația militară dela Desa se găsește pe malul Dunării, la o depărtare de cca 8 km față de actualul sat. Vecinătatea Dunării i-a adus o dispariție aproape totală, indicată azi prin urme de cărămizi sau fragmente ceramice cu care este presărat malul fluviului. Eroziunile ori potmolirile au fost favorizate prin natura joasă, nisipoasă și nestabilă a terenului, spre care, apele sunt împinse în epoca inundațiilor, de bariera ce o opun puternicele roce ale podișului balcanic.

Meritul localizării urmelor romane dela Desa îl are Pamfil Polonic, desenator al Muzeului Național de Antichități și omul de încredere folosit de Gr. G. Tocilescu în cercetările sale topografice²⁾. Mai înainte, maiorul Dimitrie Papazoglu cercetase și el această așezare, de unde colecționase o serie de antichități preistorice sau romane, dar nu a lăsat indicații precise asupra topografiei stațiunii.

Localnicii numesc fortificațiile dela Desa, *Cetatea Castravița*. Ele se văd cam la 500 m. depărtare, față de pichetul de grăniceri al punctului Arțar și stau față în față cu ruinele Ratiarici.

Zidările castrului fuseseră construite din cărămidă și piatră spartă. Ele au o grosime de 1.80—2.00 mm. Cea mai mare parte a zidului împreună cu aria castrului au fost năruite de Dunăre. Din castru rămâne azi intactă latura de NE lungă de 80 m. Latura ce-i corespundea spre Dunăre este total distrusă. O soartă puțin fericită au avut-o și laturile castrului care mergeau perpendicular pe cursul fluviului. Din traseul lor, au rămas porțiuni lungi de 30 m (NW) și 20 m (NE). Un val de pământ îngroapă resturile de zidărie, abea vizibil și cu o coamă teșită. Mult mai bine păstrat ne apare șanțul celății, care are în starea actuală o lățime de 10 m și o adâncime variabilă dela 1,00—1,50 m. A stabili numai prin examinarea la suprafață a terenului, urmele unor porți, e un lucru greu. (fig. 2).

Ținând seamă de cursul apei, cetatea va fi fost orientată în sensul scurgerii ei, așa că, latura păstrată este una din cele lungi.

---

²⁾ Tocilescu, *Mss. Ac. Rom.*; vol. 5139, p. 78. Cf. și D. Tudor, *Oltenia romană*, București 1942, pp. 99 și 221 sq.; același în *Rev. Ist. Rom.*, X (1940), p. 220, cu nota 1.

Forma cetății va fi fost dreptunghiulară, mult apropiată de a unui pătrat și va fi avut colțurile ușor rotunjite.

Asupra organizării interioare a cetății, numai săpături viitoare vor putea da lămuriri. Originea romană a fortificațiilor ne este însă pe deplin asigurată prin bogatele resturi de cărămizi, ceramică, zidării și un puternic strat de incendiu, toate vizibile în râpa de eroziune a Dunării.

Prin aceleași urme caracteristice, se poate stabili și existența unei așezări civile. Față de cetate, cam la o depărtare de cca 600 m, ele se întind pe o lungime de 200 m, în lungul malului fluviului. Datorită inundațiilor, dezvoltarea unei așezări civile nu era posibilă decât pe coama grindurilor mai înalte.

Cât privește istoricul așezării romane dela Desa, reconstituirea lui, urmează a se face numai cu ajutorul slabelor descoperiri întâmplătoare. Cert e, că viața stațiunii în timp și spațiu, a depins numai de condițiunile pe care i le-a oferit metropola sa, Ratiaria.

Existența în timp a unei populații locale ne e documentată prin descoperirile numismatice. Monetele culese de aci³⁾, sunt *republicane* (un dinar cu inser. M. AEMILIVS F.) și imperiale romane, de argint sau bronz (August, Vespasian, Traian, Hadrian, Antonin Piul, Marcu Aureliu, Septimiu Sever, Geta, Sever Alexandru, Iulia Mamaea, Filip Arabul, Constantin cel Mare, Constans și Liciniu). Așa dar, moneda romană a circulat aci, aproape o jumătate de mileniu.

Cel care a adunat cele mai multe antichități preistorice și romane dela Desa și împrejurimile ei, a fost maiorul Dimitrie Papazoglu, un entuziast colecționar dela mijlocul secolului trecut. Papazoglu era comandantul carantinelor de pe malul românesc al Dunării. funcțiune ce-i oferea prilejul a strânge multe obiecte vechi. Din fericire, întreaga sa colecție, cu un catalog în care ni se arată în primul rând proveniența pieselor sale, a intrat în proprietatea Muzeului Național de Antichități din București, unde așteaptă a fi publicată. Dintre descoperirile lui Papazoglu sunt demne de menționat câteva.

/ O frumoasă figurină de bronz a lui *Jupiter Dolichenus*, ne

3) Tocilescu, *loc. cit.*; *Dosar Muz. Naț. Ant.*, 1865, p. 119 și Tudor *Olt. rom. loc. cit.*

arată pe zeu în tradiționalu-i costum cu caracter sincretist orientalo-roman și înarmat cu atribute caracteristice divinității: fulgerul și dubla secure (căzuță)⁴).

Tot Vasile Pârvan a mai publicat din colecția lui Papazoglu o acvilă de bronz ce poartă o coronită în cioc, în ghiare strânge fulgerul lui Jupiter⁵).

Cele două bronzuri fac aluzie la un cult militar, datorit unei garnizoane locale, cu numele, deocamdată, încă necunoscut. Cultul zeului din Doliche. ar mai, fi o indicație în plus, că această unitate ce staționa aci prin sec. II—III p. Chr., era alcătuită din ostași recrutați din Orient. Pentru datarea statuetei zeului, ne putem servi de faptul că e modelată într'un stil specific sec. III p. Chr., precum și de indicația că adorarea acestei divinități încetează în prima jumătate a aceluiași veac.

La 1865, Papazoglu dăruia Muzeului Național, ca descoperite la Desa: un *inel* de bronz cu chip în relief ce înfățișează o femeie; o *chece* de aramă cu doi dinți; un stil de aramă fragmentar, o *chece* de fier cu despărțituri în zigzag; un cereel de argint cu toartă; o agrafă (sibulă) cu gravuri în cinci colțuri; o floare de bronz; o cataramă de aramă; sticlă și mai multe ulcioare de pământ; cărămidă cu un V pe ea; o margine dela o coloană de piatră ce avea săpată o frunză și, o mână de piatră⁶). Toate aceste obiecte s'au amestecat în colecțiile muzeului, unde s'au confundat cu altele similare, încât, o identificare a lor, e azi imposibilă.

Mai târziu, acelaș muzeu achiziționează prin cumpărare și după moartea lui Papazoglu, restul colecției sale. O publicare sistematică a acesteia împreună cu obiectele dela Desa, se va face cu altă ocazie. Deocamdată, menționăm numai constatarea importantă, că

4) V. Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, București, 1913, p. 26 sq. (*An. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist.* Seria II — Tom. XXXVI); Acelaș, în *Arch. Anz.*, 1913, col. 390 sq.; S. Reinach, *Rép. statuaire grecque et romaine*, V, nr. 9, fig. 6; H. Demircioğlu, *Der Gott auf dem Stier*, Berlin 1939, nr. 38 (*Neue Deut. Forsch. Abt. Alte-Gesch.* Bd. 6) și Dr. A. H. Kan, *Jupiter Dolichenus. Sammlung der Inschriften und Bildwerke*, Leiden, 1943, p. 56 sq., nr. 37. Numele transcris greșit al localității, (Desa în loc de Desa) de către Pârvan, s'a reprodus astfel, la toți ce au republicat această statueta de bronz.

5) Pârvan, *Știri*, p. 27 și *Arch. Anz.* col. 391.

6) *Dosar M. N. A.* 1865, p. 119.

din examinarea ceramicii se constată, urme preistorice și romane care ne permit o datare mulțumitoare. Tehnica și forma vaselor culese de Papazoglu la Desa arată o viață romană continuă, din sec II—V p. Chr.

Cea mai importantă descoperire arheologică dela Desa și care a adus o însemnată contribuție în legătură cu capetele de pod romane lăsate în Dacia, după părăsirea provinciei, ne-o dă un fragment de cărămidă romană, ștampilat cu inscripția: *l(egio) XIII G(emina) Rat(iaria)* ⁷⁾. Datarea cărămizii se face cu certitudine, ca fiind din primii ani, ce urmează evacuării Daciei, când legiunea se mută dela Apulum, la Ratiaria ⁸⁾. Cu ajutorul ei, putem preciza, că un detașament al legiunii XIII Gemina este fixat după 271—275 p. Chr., pe malul Dunării, lângă Desa, unde construiește o fortificație cu scopul de a proteja și acoperi atacuri prin surprindere, ale Goșilor, asupra Ratiariei.

În afară de cartierul principal al legiunei XIII Gemina, Ratiaria mai e și sediul unei *statio*, pentru o *Classis Ratiarensis* ⁹⁾, ce trebuia protejată.

Tot în Ratiaria *Not. Dign. or.* XI. 38, arată că exista și o fabrică de arme, care constituia o importantă *officina* pentru trupele ce apărau în sec. IV—V, granițele Dunării inferioare ¹⁰⁾. Cât de înfloritor ajunsese orașul, se cunoaște din epitele ce i se dau de Priscus, care-l numește *cea mai mare și mai populată* din toată Dacia Ripensis, fapt care, i-a atras distrugerile Hunilor sub Attila ¹¹⁾.

Sfârșitul dominației romane în celatea dela Desa, stă în legătură tot cu ravagiile lui Attila făcute pe ambele maluri ale Dunării. În afară de faptul că, acelaș rege ruinase pentru totdeauna metropola Ratiaria, Procopius ne spune că, tot el a curățat și malul stâng al Dunării, de toate fortificațiile ce le posedă imperiul de Răsărit, în fosta Dacie Traiană ¹²⁾.

7) Tudor, *An. Inst. Stud. Clás. — Cluj*, II (1933—1935), p. 187 sq.; Acelaș, *Rev. Ist. Rom.* X (1940), p. 220 și *Olt. rom.* p. 221 cu SE. 194.

8) *CIL.* III. 14.597. Cf. înca B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia.* p. 82 (extras *Klio.*, VI—1906); Vulic, *Op. cit.* și Ritterling, *RE.* XII, col. 1720.

9) *Not. Dign. Or.* XLII, 43. Cf. R. Grosse, *Römische Militärgeschichte*, Berlin, 1920, p. 74 și Vulic, *Op. cit.*

10) Cf. și Vulic *loc. cit.*

11) *Ibidem.*

12) Procop. *de aedif.* IV, 5.

FALSURI MONETARE IN ANTICHITATE

de ANA SUZANA DIMITRIU

Problema monetelor false a existat de când s'a născocit moneta. Atât antichitatea, cât și evul mediu și vremurile moderne au căutat să pedepsească delictele de falsificare a monetei. Dacă astăzi activitatea fraudatorilor, deși încă destul de lucrativă, este oarecum stânjenită datorită progresului tehnicii monetare, care oferă o mai mare posibilitate de control, vremea mai veche a avut mai mult de suferit în această privință. Astăzi, ochiul exersat al cercetătorului poate, cu mai multă sau mai puțină ușurință, determina, nu numai o monedă falsă modernă, dar și o imitație modernă a unei monede antice sau medievale. Putem noi însă în aceeași măsură determina un falsificat antic?

Pentru cel ce se ocupă de monetele moderne sarcina este mai ușoară. Să ne gândim că diferitele categorii de monede sunt identice între ele prin formă, dimensiuni, greutate, culoare, material și tip monetar¹⁾. Nu tot astfel se pune problema când avem în fața ochilor o monedă antică pe care trebuie s'o determinăm. mijloacele valabile pentru cercetarea falsificatelor moderne, adică analiza întâișării exterioare, a caracteristicilor fizice și a compoziției chimice, sunt uncrată prin ședere îndelungată în pământ, în foc sau apă. Cercetarea formei unei monede antice iarăși nu ne ajută prea mult. Știm că ori insuficiente când e vorba să ne pronunțăm asupra unei monede antice dubioase²⁾.

Infățișarea exterioară a unei monede se determină prin cercetarea colorcii, a formei, dimensiunii și a tipului monetar. Culoarea, care ar trebui să fie aceea a metalului respectiv, e însă de multe ori alte-

1) Ebengreuth (Dr. A. Luschn von), Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit. Zweite Auflage. Berlin, 1926. P. 149.

2) Loos (G. B.), Die Kunst falsche Münzen zu erkennen. Berlin, 1928, P. 28

monetele antice n'au avut o formă identică, o circumferință perfectă, ci o formă mai mult sau mai puțin eliptică. Ochiul omului antic era obișnuit cu varietatea de formă a monetelor, încât fraudatorul nu era prea incurcat în privința formei monetei sale, de care se lega natural și dimensiunea.

Mai rămân tipurile monetare și legendele, însă când ne gândim că monetele antice, fie bătute, fie turnate, se lucrau cu mâna, ne închipuim ușor, că oricât de formată ar fi fost mâna lucrătorului monetar, era totuși în imposibilitate de a fabrica tipuri sulă în sulă identice între ele. La aceasta se adaugă și faptul că matrițele lucrute cu mâna, uzându-se repede, trebuiau des înlocuite, noile matrițe nu corespundeau în chip absolut cu cele vechi, așa că pentru fraudator era ușor să adauge un lip monetar la cele deja existente.

Ceva mai mult ne ajută calitățile fizice ale unei monete, ca greutatea și sunetul, precum și analiza chimică, care însă de obicei sacrifică moneda.

Admițând însă că cu ajutorul analizei calităților fizice și chimice ale unei monete, am putut-o determina pe aceasta ca fără valoare intrinsecă, iar după însușirile formei exterioare s'ar părea că avem de-a face cu o monedă de reală valoare, cum ne putem pronunța? Această monedă considerată izolat, e falsă, pentru că vrea să treacă drept cealaltă nu e în realitate. N'ar fi însă posibil să facă ea parte dintr-o serie întregă de astfel de monete, emise de însăși autoritatea de stat, sperând ca prin aceasta să aducă un echilibru temporar în finanțele în dezordine?

Că au existat fabricatori particulari, nu e nicio îndoială, dovedă măsurile legislative împotriva contravențiilor. Dar nu e mai puțin adevărat că autorii antici arată că Statul însuși a intervenit, oficial sau camuflat, în momentele de mare criză, cu aceleași mijloace pe care în particular le condamna.

Astfel, Polycrates, tiranul Samosului, 535-2, având a plăti retragerea Lacedemonienilor din acea insulă, le-o plăti în piese de plumb aurite³⁾. Orașul Clazomenai din Asia Mică emitea pentru plata mercenarilor monete cu sâmbure de fier⁴⁾.

3) Herodot, III, 56.

4) Aristotel Oecon, II, 2; la Beulé, Les monnaies d'Athènes. Paris, 1858, p. 70.

Regele Perdikkas II al Macedoniei, în timpul războiului său contra Calcidenilor (432 în. Chr.) își plătea soldații cu monete argintate⁵⁾. Este cunoscută emisiunea ateniană din timpul războiului peloponesiac, când sub arhonte Antigenes, 407/6 în. Chr., s'au bătut piese alterate dintr-o Nike topită⁶⁾.

Timotheos în expediția sa împotriva Olynthului (365) bate monete de aramă, dându-le valoare de monete de argint, și promițând să le retragă cu această din urmă valoare⁷⁾.

În orașul Magnesia, în seria celor mai vechi monete, s'au găsit drahme bătute sub Themistocles, dintre care unele umplute cu metal inferior, ceea ce desvăluie intențiile de speculă financiară ale acestuia⁸⁾. Astfel de monete au fost găsite și la Crotona, Velia, Campania, Posidonia⁹⁾, Sinope, Amisos¹⁰⁾ și Syracuse¹¹⁾.

Tetradrahmele ateniene posteroare epocii lui Alexandru oferă numeroase piese alterate, despre care Lenormant nu se îndoiește că au fost emise în urma unei decizii guvernamentale¹²⁾. Chiar templelor li se aduceau ofrande de monete false. Astfel este menționat într-o inscripție privitoare la Hecatompodon un stater aurit¹³⁾.

Dacă la Greci delictetele monetare au fost mai rare, la Romani problema aceasta capătă o deosebită amploare. Deoarece însă pe lângă activitatea particularilor de rea credință, mai intervine și activitatea oficială a Statului, este foarte greu de a deosebi opera omnia de a celuilalt. Se știe doar, că Statul roman a jucat un rol covârșitor în inventarea și aplicarea unor sisteme, unele mai du-

5) Polyen. IV. 10. 2. ibidem.

6) Lenormant (François), La monnaie dans l'antiquité. Paris, 1878-79. Vol. p. 215.

7) Beulé (E.), op. cit., p. 70.

8) Brandis (J.), Das Münz-Mass-und Gewichtswesen in Vorderasien bis auf Alexander den Grossen. Berlin, 1866. p. 327.

9) Rauch (A. von), Ueber den inneren Gehalt und den Metallwerth griechischer römischer Silbermünze nach preussischem Gelde, in Zeitschrift für Numismatik, 1874. p. 38.

10) Babelon (Ernest), Traité des monnaies grecques et romaines. Paris, 1901. Tom. I. 1, p. 635.

11) Salinas (A.), Examen de quelques contrefaçons antiques des tetradrahmes de Syracuse in Revue numismatique 1864. p. 351-354 și pl. XX.

12) Op. cit. p. 227.

13) Boeck Die Staatshaushaltung der Athener. Zweite Ausgabe. Berlin, 1851. vol. II, p. 258.

bioase ca celelalte, menite să-l salveze de falimentul de care era uneori foarte aproape. Fiecare criză economică atrăgea fatal după ea măsuri din care moneda ieșea din ce în ce mai depreciată. Analizarea crizelor economice ar depăși însă cadrul comunicării de față, care și-a propus a trece în revistă doar câteva din rezultatele obținute din aceste măsuri.

O primă clasă de monete alterate erau monetele umplute cu un metal inferior, monetele suberate, cunoscute și de Greci, și care nu pot fi privite din punct de vedere al valorii intrinsece, deoarece metalul prețios, aurul și argintul nu sunt decât o pojghiță subțire, de suprafață, pe când sâmburele — anima — este de aramă, plumb sau fier¹⁴. Din punct de vedere al înfățișării exterioare aceste monete par autentice.

Pentru obținerea acestui fel de monete s'a presupus cufundarea sâmburelui în metal prețios lichid. Acest procedeu pare însă, imposibil. Mai degrabă se așeza sâmburele între două foi de metal prețios, și se încălzea totul cam la 1000°. Argintul sau aurul topindu-se mai repede, va curge și va acoperi în mod egal sâmburele pe amândouă fețele¹⁵.

Prima emisiune a acestui fel de monete a avut loc în timpul războaielor punice, după bătălia de la Trasimeneae (217 în. Chr.), când Statul roman a trecut printr'o mare criză¹⁶ și când se procedează și la reducerea asului, un dinar cuprinzând 16 ași în loc de 10.

Aceste măsuri s'au arătat a fi însă simple soluții de moment, care au pus Statul și mai mult în incurcătură, fiind acum în imposibilitate de a cunoaște proporția de monete suberate față de cele bune, deoarece, în mod fatal, nu se mai putea controla acum activitatea fraudatorilor particulari.

Pe de altă parte, cu toate îndemnurile către populație, ca monetele suberate să fie considerate ca autentice, lumea nu avea încredere, și recurgea la tot felul de experiențe ca să se asigure de

14) Lenormant, Op. cit., p. 221.

15) Barb (A.), Zur antiken Münztechnik, în Numismatische Zeitschrift, 1930, Band 63, p. 4.

16) Zonaras, la Mommsen (Theodor), Histoire de la monnaie romaine, Paris, 1873. Vol. II, p. 89.

autenticitatea lor, aruncându-le la pământ ca să le controleze sune-
tul sau înțepându-le pentru a le cunoaște miezul¹⁷⁾. Piesele bune
erau retrase din circulație și păstrate, astfel că Statul se vedea
amenințat de perspectiva de a nu mai poseda decât monete fără
valoare intrinsecă.

Pentru a ușura finanțele Statului de balastul monetelor alterate,
M. Livius Drusus hotărăște în 91 în. Chr. ca monetele suburate să
nu mai formeze decât a 8-a parte din cantitatea de monete circu-
latorii¹⁸⁾, iar tribunul M. Graidianus încearcă să scoată cu totul
din circulație dinarii suberați¹⁹⁾. Cu tot entuziasmul arătat de po-
por, ce face dovedea cât de ușurat s'a simțit după această măsură,
Sulla restabilește vechea stare de lucruri, iar Graidianus este supus
unei morți oribile²⁰⁾.

În perioada dintre Sulla și Caesar, serii întregi de emisiuni nu
sunt cunoscute decât prin suberate. Caesar ar fi încetat, după
cum afirmă Mommsen²¹⁾, cu emiterea acestui fel de monete, ordonând
chiar, ca cele existente să fie retrase din circulație. Babelon nu con-
trazice această afirmație²²⁾, însă Lenormant semnalează câțiva di-
nari suberați din timpul lui Caesar, socotindu-i împreună, cu Mom-
msen ca operă a falsificatorilor particulari²³⁾.

M. Antonius repune în circulație dinarii suberați²⁴⁾.

Urmărind istoria monetelor alterate în timpul imperiului, găsim
astfel de exemplare în timpul lui Claudius, mai ales dinarii cu DE
BRITANN și PAX AVG.²⁵⁾ Sub Vespasian, Statul este iarăși ame-
nințat de inflația dinarilor suberați, apoi numărul lor scade treptat,
ajungând foarte rari sub Commodus și încetând sub Caracalla²⁶⁾.

Se găsește că e mai lucrativă operația de a deprecia compoziția
metalului însuși, ajungându-se la următoarele derivate:

17) Mommsen, Op. cit. p. 89.

18) Plinius, Hist. nat., 33. 3, 46. la Babelon; op. cit., p. 636.

19) Plinius, op. cit. 33. 46.

20) Seneca, De Ira III. XVIII. Cicero, De Officiis, Florus III 21, 26,
Lucan, Pharsalia II, 173.

21) Mommsen, op. cit., p. 81.

22) Babelon, op. cit., p. 638.

23) Lenormant, op. cit., p. 232.

24) Plinius, op. cit. p. 33, 9.

25) Babelon, op. cit. p. 638.

26) Ibid.

Billonul, întâlnit, e drept, încă depe vremea lui Tiberius, dar numai la periferia imperiului²⁷⁾, plumbul argintat²⁸⁾, sau arama aurită²⁹⁾.

Aurul întrebuițat pur și a cărui alterare în timpul lui Augustus era socotită ca o crimă de stat³⁰⁾, ajunge să sufere amestec în titlu. Eckhel semnalează monete de aur suberate dela Hadrian, Commodus, Gratian, Valentinian, și Arcadius³¹⁾. Culmea alterării se atinge sub Aurelian, când monetarii necinstiți se revoltă contra măsurilor luate de împărat³²⁾, astfel încât măsurile luate de împăratul Tacit, (275) prin care pedepsea delictul de alterare a aurului cu moartea și cu proscricția bunurilor³³⁾, arată că concurența fraudatorilor particulari ajunsese periculoasă pentru fraudă oficială. Incercările lui Diocletian (284–305) de a stabili moneta au un efect temporar.

În 343 d. Chr. monetele de aur se micșorează cu un nm., lucru care stârnește nesiguranță și neîncredere în circulația monetară³⁴⁾, ușurându-se astfel activitatea fraudatorilor particulari. Lumea nu putea reacționa, neavând posibilitatea de a discerna falsurile private de cele oficiale, și pe de altă parte fiind obligată să nu refuze moneta cu efigia împăratului³⁵⁾. Această stare de lucruri se va menține până la sfârșitul imperiului roman.

O a doua clasă de monete dubioase o alcătuiau monetele turnate și aici se ciocnește activitatea frauduloasă a particularilor cu cea a Statului. Atelierele monetare din provincii erau ținute să asigure emisiuni de astfel de monete în Gallia, Britannia, Africa, Egipt, Pălestina. Descoperirile făcute contrazic afirmația lui Pink³⁶⁾, că în provincii se băteau numai monete de metal nobil. Metalul întrebuițat

27) Babelon, op. cit. p. 638.

28) Ioannes Xiphilin, Brev. Dio Cas. LXXVIII, 14.

29) Babelon, op. cit., p. 361.

30) Lenormant, op. cit., p. 201.

31) Babelon, op. cit., p. 631.

32) Eutropius IX, 14.

33) Vopiscus, Tacit, IX.

34) Seeck (O), Die Münzpolitik Diocletians und seiner Nachfolger in Zeitschrift für Numismatik, 1830, p. 52.

35) Codex Theodosianus IX, 22.

36) Voetter (Otto), Ueber hybride, überpragte u. gegossene Münzen der röm. Kaiserzeit, Monatsblatt der nom. Ges. Wien, 1907, p. 254. în Numismatische Zeitschrift, 1933, p. 21.

era billonul, apoi arama cu aliaj de zinc și laitonul³⁷⁾. Sunt reprezentate împărații dela Augustus înainte. Este celebru atelierul descoperit la Daméry, cu cele 2000 piese dela Caracalla până la Postumus, privit de Lenormant³⁸⁾ mai mult ca o officină de falsuri ale monetiilor necontrolați din provincie, decât ca rezultatul unei activități oficiale. În tot cazul, sistemul monetelor turnate oferea mai mare facilitate fraudatorilor particulari decât ar fi oferit monetele suberate, deoarece operația de turnare era foarte simplă. Un model pe care să-l mulezi, turnând apoi în tiparniță metalul topit³⁹⁾.

Cele mai multe tiparnițe sunt din epoca lui Caracalla și Elagabal. Numărul lor scade după Dioclețian și Constantin II, apoi dispare cu totul.

O a treia grupă o alcătuiau imitațiile care nu urmăreau totdeauna înșelăciunea. Artistul copiaza de ex. tipul unei divinități de pe o monedă cu circulație mai intensă, transpunându-l pe o monedă locală⁴⁰⁾. Aceste experiențe aveau însă câteodată și partea lor practică: Se adoptau tipurile mai cunoscute, fabricându-se piese locale identice, doar cu un litlu mai slab, care erau ștrecurate apoi pe lângă primele pe piețele internaționale⁴¹⁾. La acestea trebuiesc adăugate imitațiile barbare, care urmăreau numai redarea unei înfățișări de asemănare generală, fără a intra în detalii. Marile centre de imitație barbară au fost tinuturile dunărene, Gallia și Orientul mijlociu⁴²⁾.

La grupele sus menționate trebuie să adăogăm și grupa monetelor hibride, considerate, pe bună dreptate, ca aparținând în majoritatea cazurilor activității fraudatorilor particulari.

* * *

Din acest scurt istoric al diferitelor emisfuni de valoare nominală se desprinde activitatea Statului în materie de fraudă monetară, care covârșește pe cea a fraudatorilor particulari. Măsurile cu

37) Lenormant, op. cit., p. 279.

38) Ibidem.

39) Babelon, op. cit., p. 350.

40) Lenormant, Monnaies et médailles. Paris, p. 145.

41) Lenormant, Monnaies et médailles. Paris, p. 146.

42) Lenormant, Monnaies et médailles. Paris, p. 151.

caracter general luată de autorități desvâluie însă și activitatea acestora din urmă.

La Greci, se pedepsea, de pildă, deprecierea frauduloasă a titlului monetar, care amesteca argintul cu aramă și plumb⁴³). Acțiunea publică de urmărire se numea *πολισηματος διαφορας γραση*, iar fraudatorii erau pedepsiți cu moartea⁴⁴).

La Romani, delictele monetare și măsurile de pedepsire au fost pe care-l folosește și-l completează apoi Justinian în Pandectele strânse pe vremea lui Theodosius II, (429) în Codex Theodosianus, (Digestele) sale în anul 534.

Allăm astfel că se lucrau monete false după tehnica monetelor Statului, operație pe care Romanii o numeau *falsam monetam percutere* sau *couplare*⁴⁵).

Cea mai veche lege împotriva fraudatorilor monetari datează din vremea lui Marius Gratidianus, *Iudicium cum poena*. Cel găsit în exercițiul funcției era pasibil de pedeapsa cu moartea⁴⁶).

Sub Sulla, a existat, leg. a *Cornelia nummaria*, împotriva acelor care fabricau sau alterau monetele de aur și argint, le rădeau sau le spălau cu acizi, sau ar fi umblat cu monete de plumb și staniu, sar ar fi introdus în barele de metal prețios, un metal ordinar⁴⁷).

În timpul imperiului delictele monetare devin crime de lèse-majestăte, apărul și amnisia sunt interzise⁴⁸). Totuși se băteau monete false cu efigia împăratului, iar lumea, pe de altă parte, era obligată să nu le refuze⁴⁹).

În 323 Constantin interzice turnarea monetelor. Măsura aceasta se întărește în 356 sub Constantin II și Julian⁵⁰).

Răufăcătorii mai recurgeau și la alte mijloace: Puteau reduce prin tăiere circumferința monetei⁵¹) lucru nu prea greu, deoarece

43) Demosthenes Timocrat, § 212.

44) Saglio et Daremberg, Dictionnaire des antiquités., art. MONETA FALSA, p. 1980.

45) Dig. 48, 10, 10, în Pandectas Justinianae in novum ordinem Digestae... Parisiis, 1821.

46) Mommsen (Theodor), Römisches Strafrecht, Leipzig, 1899, p. 673, raportează termenii conflare și fingere la monetele turnate.

47) Dig. XLII, XLI.

48) Cod. theod. IX, tit. 21 și IX 38.6.

49) Dig. XLII.

50) Babelon, op. cit. p. 965, nota 1.

51) Cod. theod. IX, 22.

moneta nu avea o formă determinată. Prin aceasta se ajungea natural, la o reducere a greutatei monetei. Separau deasemenea argintul din aliajul monetar. Pedepsele variază după condițiile sociale. Nobilii erau pedepsiți cu exilul și confiscarea averii, plebeii cu condamnarea pe viață, sclavii cu pedeapsa cu moartea. Denunțătorii erau răsplătiți, sclavii putând căpăta chiar cetățenia romană. Stăpânul locului unde s'a oficiat fabricarea ilicită, dovedit a fi avut știință de aceasta, se pedepsea cu deportarea în insulă și cu confiscarea averii. Dacă s'a lucrat fără știința lui, va pierde posesiunea sau casa în care s'a comis acea crimă⁵²⁾.

În afară de aceste măsuri cu caracter penal s'au luat și o serie de măsuri cu caracter preventiv. Astfel la Greci trei funcționari sunt liniști răspunzători de autenticitatea emisiunii monetare, și li-purile de pe monete se schimbau cât mai des⁵³⁾. La Romani, procuratorul observa ca monetarii să nu falsifice titlul și să nu fabrice monete pentru uzul lor personal⁵⁴⁾.

Activitatea fraudatorilor particulari desfășurându-se în cadrul emisiunilor monetare oficiale, s'ar părea, date fiind mijloacele indirecte de cercetare ale acestei activități, că rezultatele investigațiilor noastre nu pot fi decât minore.

Istoricul activității frauduloase a Statului a fost însă necesar, pentru că ne-a arătat că oficialitatea însăși a încurajat, fără să vrea, pe fraudatorii particulari. Cunoscând punctele esențiale ale momentelor de mare criză financiară din antichitate, ne dăm seama că fraudatorii particulari intervin intens tocmai în aceste momente, când nu mai este posibil un control. Aici este de fapt și punctul slab al cercetărilor în această direcție, neputând deosebi activitatea Statului de a particularilor. În schimb, momentele de stabilitate economică, ca de pildă, epoca augusteică sau antonină, sau dioclețiană, ne oferă puncte de reper, căci putem, cu destulă certitudine, atribui falsurile din aceste epoci, ca aparținând activității fraudatorilor particulari.

În al doilea rând, descoperirile officinelor monetare clandestine se fixează mai mult în provincii. Italia este aproape exclusă. Deaceia

52) Cod. theod., IX, 21.

53) Lenormant (François), La monnaie dans l'antiquité, I, p. 54, n. 1.

54) Ibidem, p. 206.

un repertoriu al acestor oficine, pe provincii, ne-ar ajuta să determinăm activitatea monetară clandestină din provinciile respective.

În al treilea rând, cercetarea măsurilor de ordin penal, ne arată că felul de a lucra monete al particularilor era acelaș ca cel al monetarilor de Stat, folosindu-se tot de monete suberatae, turnate, sau depreciiind litul monetar.

Activitatea fraudatorilor particulari este, în majoritatea cazurilor, împinsă de pofta de câștig. Nici preocuparea de a se pune în slujba frumosului nu este însă exclusă. Astfel, de pildă, se copiau monete ieșite din circulație, sau se creiau piese de fantezie, care serveau ca obiecte de podoabă⁵⁵). Și dacă nu putem găsi un Becker al antichității, totuși modeștii artiști anonimi ne-au lăsat copii depe tetradrahmele din Syracusa, cu capul Artemisei lui Evainetos⁵⁶).

---

55) Lenormant (François), *La monnaie dans l'antiquité*, I, p. 34.

56) Lenormant (François), *Monnaies et médailles*, p. 142.

Dificultățile de tot felul ce am întâmpinat în cursul ultimilor patru ani, ne-au obligat să amânăm mereu publicarea revistei noastre și la urmă să concentrăm într'un singur fascicol materialul științific. Însuș acest fascicol n'ar fi putut apare, dacă nu primeam din partea colegului Vasile Canarache, secretarul general al societății noastre, întreg sprijinul necesar pentru acoperirea cheltuielilor reclamate de procurarea hârtiei și executarea tiparului. Îi exprimăm întregă recunoștința noastră pentru acest act de nobil și desinteresat devotament față de societatea noastră și față de știința numismatică românească.

MONETE DACE DE TIP VRÂNCEAN

— Tezaurul din Voloșcani-Putna —

de CONST. MOISIL

Dintre toate regiunile țării noastre singură Vrancea nu dăduse la iveală până acum monete antice, care să poată fi atribuite străvechilor ei locuitori, Dacii, din timpurile anterioare cuceririi romane. Iată însă, că o importantă descoperire de monete „barbare” făcută în satul Voloșcani, comuna Vidra, din județul Putna, deci în inima Vrancei, vine să ne arate, că și Dacii din această regiune au bătut monete proprii, care se încadrează normal în rândurile celorlalte monete dace cunoscute până astăzi. Descoperirea nu este atât de recentă, căci datează de prin 1914, iar informațiile ce am primit despre ea sunt din 1934.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În vara acestui an s'a prezentat la Cabinetul Numismatic al Academiei Române un tânăr avocat din București, oferindu-mi spre cumpărare trei monete mici de argint de factură barbară și reprezentând tipurile obișnuite ale monetelor dace: pe față capul lui Zeus, iar pe revers călărețul dac. Dar spre deosebire de monetele dace cunoscute, acestea prezentau câteva particularități neobișnuite. În primul rând erau mai mici și mai groase, deși greutatea lor corespundea cu a tetradrahmelor macedonene, cântărind până la 13,90 gr. Al doilea, capul lui Zeus avea părul de pe frunte pieptănat într'o torsadă dublă și exagerat de lată, mustașa de asemenea dublă, iar barba formată din două rânduri de bucle. În sfârșit călărețul de pe revers era îndreptat spre stânga, calul avea corpul foarte gros, iar capul mic și îngust. Pe o piesă călărețul ținea mâna dreaptă ridicată în sus; pe alta avea în câmpul din față și din spate câte o rozetă de mici globule. (Fig 1—2).

Mi-am dat numaidecât seama, că piesele acestea erau cu totul deosebite de monetele dace obișnuite și surpriza mea a fost și mai mare când tânărul avocat mi-a declarat, că le-a achiziționat în comuna Vidra din județul Putna, unde fusese pentru un proces. Natural, le-am cumpărat imediat pentru Cabinetul Numismatic și apoi

am căutat să urmăresc descoperirea. Deoarece nu puteam pleca la fața locului, m'am adresat în scris d-lui Emil Chirică, pe atunci magistrat în Vidra și fost elev al meu la liceul din Focșani, rugându-l să cerceteze împrejurările în care s'au găsit monetele și să mai achiziționeze exemplarele ce va mai găsi. Peste puțin timp d-sa mi-a răspuns, că prin 1914 s'a descoperit un tezaur cu astfel de monete în satul Voloșcani, dependent de comuna Vidra, compus din vreo 60 de piese. Descoperitorul a fost țăranul Ștefan Diaconu de acolo, iar locul unde le-a găsit este un teren, pe care fusese odinioară un sat yechiu distrus de incendiu. Monetele s'au împrăștiat printre săteni, astfel că d. Chirică n'a mai găsit decât un singur exemplar, pe care mi l-a trimis pentru Cabinetul Numismatic al Academiei Române. El este de tipul celor achiziționate de avocatul bucureștean, cu singura deosebire, că pe revers, în fața călărețului este o rozetă de globule,

Fig. 1.

Fig. 2.

iar la spatele lui o roată tot din globule. Menționez, că o piesă identică provenind din același tezaur, cumpărase tot în 1934 d. Dr. C. Deculescu, cunoscutul numismat și colecționar, pe care de asemenea a cedat-o pentru acest Cabinet Numismatic.

Descoperirea unui număr atât de mare de monete dace de același fel și de tipuri și emisuni atât de caracteristice, m'a îndreptățit să le consider dela început ca produsele unei monetării locale, care lucrează în antichitate pentru tribul dac din regiunea Vrancei. De aceea numirea de monete dace de tip vrâncean, pe care am dat-o acestor piese, mi-se pare cea mai potrivită.

Justețea acestor aprecieri mi-au confirmat-o acum de carând unele cercetări făcute de d. Const. C. Giurescu, profesor la universitatea din București, în legătură cu descoperirea de mai sus. Întâmpător a achiziționat și d-sa dela Voloșcani două monete dace: una de categoria celor de mai sus, iar cealaltă de tipul monetelor dace din nor-

dul Ardealului. Cu acest prilej d-se a putut obține și informații mai bogate cu privire la descoperirea monetară de acolo, informații pe care le-a comunicat într-o ședință a Institutului de istorie națională din București, ținută în luna Iunie 1947. Din ele rezultă că la Voloșcani s'au făcut în mai multe rânduri descoperiri de monete dace, unele de tip vrâncean, altele diferite. De asemenea că numărul pieselor găsite a fost uneori foarte mare și că odată descoperitorii au ajuns în fața justiției. Prin urmare din cercelarea dosarelor instanței respective s'ar putea obține informații mai bogate și mai precise asupra împrejurărilor descoperirii și a soartei ce au avut monetele găsite.

În legătură cu atribuirea pieselor descrise mai sus din tezaurul dela Voloșcani tribului dac din Vrancea, țin să precizez, că până în anul 1939 nu se publicaseră în lucrările de specialitate decât 3 monete de acest tip (*Dessewffy barbar pânzei* nr. 563, 885 și 1303; *Pink, Die Münzprägung der Ostkellen und ihrer Nachbarn* p. 62 și fig. 157, 158 și 159 (care sunt aceleași din *Dassewffy*). Toate au fost atribuite fără motive serioase, Dacilor din Serbia. Cum însă în Vrancea s'au găsit monete de acest tip în număr mult mai mare, din mai multe emisiuni și strânse în tezaur, este normal să le considerăm ca provenind dela Dacii de aici și ca fiind tipul monetar specific al acestora. În orice caz problema nu se va putea lămurii definitiv, decât după ce se va cunoaște mai de aproape descoperirea dela Voloșcani și dacă se vor găsi și în alte localități din Vrancea monete de acest tip.

UN TALER COMEMORATIV ELVEȚIAN

de ILIE ȚABREA

În Elveția se respectă și astăzi tradiția de a se comemora anumite evenimente importante prin baterea unor frumoase monete jubiliare. Ultima monedă de acest fel este un taler artistic executat, bătut cu ocazia renumitelor serbări păstorești ce au avut loc în Septembrie 1946 la Unspunnen lângă Interlaken, în Elveția centrală.

Primele serbări păstorești au avut loc în Elveția în anii 1805 și 1808 și au fost provocate de situația politică și socială de pe acea vreme. Se știe că revoluția franceză distrusese temeliiile vechii confederații elvețiene, în care seniorii și latifundiarii jucaseră un rol de frunte, iar cla-

sele de jos s'au ridicat din ce în ce mai mult, ajungând să aibă influență tot mai mare asupra treburilor publice.

Din cauza situației astfel create, nobilimea de până atunci a simțit nevoia de a arăta lumii că toate clasele sociale din ținuturile elvețiene și în special țărani și orașenii, se înțeleg și se împacă bine între olaltă. Pentru aceasta au convocat la Interlaken, la ruinele Unspunnen (în Enveția centrală) o mare serbare păstorească, cu scopul de a cultiva prietenia, unirea și înțelegerea dintre toate clasele sociale din toate cantoanele, de a reintroduce vechile jocuri și obiceiuri locale și de a înnobilă cântecele poporului de la țară.

La serbări a asistat și multă lume streină. Astfel a asistat și cunoscuta scriitoare franceză d-na de Staël, precum și pictorița franceză d-na Elisabeta Vigée-Lebrun. Ambele și-au descris impresiile cu care au rămas dela această serbare, prima în „Scrisori din Germania”, iar a doua în „Amintiri din viața mea”.

Tot atunci, pictorul Franz Niklaus König a făcut diferite desene care s'au păstrat până astăzi, iar împreună cu pictorul Georg Volmar a făcut și un frumos tablou în ulei, după o schiță a artistei Elisabeta Vigée-Lebrun, tablou care redă destul de pitoresc serbarea dela 1808.

La serbările dela 1805 s'a bătut și un taler frumos de argint, pe care doamnele din înalta societate îl atârnav, cu panglici de mătăasă, de pieptul câștigătorilor la jocurile ce au avut loc la acele serbări. Talerul avea pe față un păstor alpin sunând din buciom, reprodus după un desen al lui Niklaus König.

Contrar dorinței și intenției organizatorilor serbărilor dela 1805 și 1808 de a se repeta aceste serbări la intervale destul de scurte, ele n'au fost repetate decât în anii 1895 și 1905.

În anul 1926 a luat ființă Societatea Elvețiană a Costunelor, cu scopul de a cultiva costumele, cântecele și obiceiurile poporului. Societatea a luat un mare avânt, iar astăzi numără peste 13.000 de membri. Această societate a luat inițiativa pentru a reinvia și a comemora renumitele serbări dela Unspunnen dela 1805 și 1808 și astfel a organizat în Septembrie 1946, tot la Unspunnen, o mare serbare păstorească, după modelul vechilor serbări. Păstorii buciumași au jucat un rol important, precum îl jucaseră și la 1805 și 1808.

Pentru a repeta întocmai primele serbări, organizatorii serbărilor dela 1946 au hotărît să se bată și de data aceasta un taler fru-

mos, așa cum se bătuse atunci, dar cu o legendă referitoare la serbările de acuma. Planul lor s'a putut realiza ușor, deoarece în colecția de monete a muzeului istoric al cantonului Berna s'a păstrat un astfel de taler.

Banca Națională Elvețiană a arătat înțelegere pentru această frumoasă inițiativă și a pus la dispoziție aurul și argintul necesar. După ce departamentul finanțelor a fost și el de acord, monetăria din Berna, unde se bat și cunoscuții și frumoșii „Vreneli” de aur, s'a declarat dispusă să bată talerul dorit și să-l prevadă cu semnul său de garanție; iar cunoscutul sculptor monetar Emil Wiederkehr din Lu-

Fig. 3.

cerna, care a făcut desenul și pentru minunatul taler „Sf. Jakob”, despre care am vorbit altă dată, a făcut desenul și pentru noul taler, care apoi a și fost bătut. El se prezintă astfel:

Avers: un păstor alpin elvețian, cu buciumul în mână, așa cum era și pe vechiul taler, și legenda circulară ZUR EHRE DER HEIMAT (pentru cinstirea patriei).

Revers: Legenda ZUM LOBE — DER TRACHT — UNSPUNNEN — A. D. 1946 (pentru lauda costumului — Unspunnen — anul Domnului 1946)

Acest taler este puțin mai mare decât moneda elvețiană curentă de 5 franci, are un diametru de 32 mm. și o greutate de 27 gr. și este de două feluri și anume de argint fin și de aur fin (900%). Prețul oficial al celui de argint este de 5 franci elvețieni, iar al celui de aur, de 165 franci elvețieni.

Dreptul de a cumpăra talerul de aur a fost rezervat în primul rând membrilor Asociației Costumelor, iar cel de argint s'a vândut pe stradă la locul serbărilor.

Deși această piesă este numită taler, totuși ea nu este o monedă comemorativă în adevăratul sens al cuvântului, ci mai degrabă • medalie, deoarece nu are și nici nu a avut nicicând putere cir-

culatorie și înafară de aceasta s'a bătut și din aur, pe când adevărații taleri au fost bătuți numai din argint.

Acest taler poate fi păstrat ca amintire în forma în care a fost bătut, sau poate fi întrebuințat ca broșă, sau, în fine, poate fi purtat ca amulet, agățat de haină cu un lănișor, așa cum se purta și pe vremuri, când monetele comemorative constituiau un decor obișnuit al cosumului.

RECTIFICARE

Primum din partea d-lui general Radu Rosefti, membru al Academiei Române următoarea scrisoare:

București 22 Martie 1947. Domnule Director, Cer ospitalitatea revistei Dvs. spre a face o rectificare.

În recenta sa publicație *Mihail Sutz*, d. Corneliu C. Secășanu afirmă în prefață: „În discursul său de recepție la Academia Română din 27 Mai 1935 dl. general Rosetti afirmă, că Sutz este în domeniul numismatic și metrologic cel mai competent savant al omenirii întregi”.

Textul discursului meu se găsește în publicațiile Academiei Române. Din cuprinsul său se poate vedea, că cele afirmate de d. Secășanu sunt inexacte. Dacă am arătat marile merite ale lui M. Sutz, nu am afirmat nicăieri că Sutz este în domeniul numismatic și metrologic cel mai competent savant al omenirii întregi.

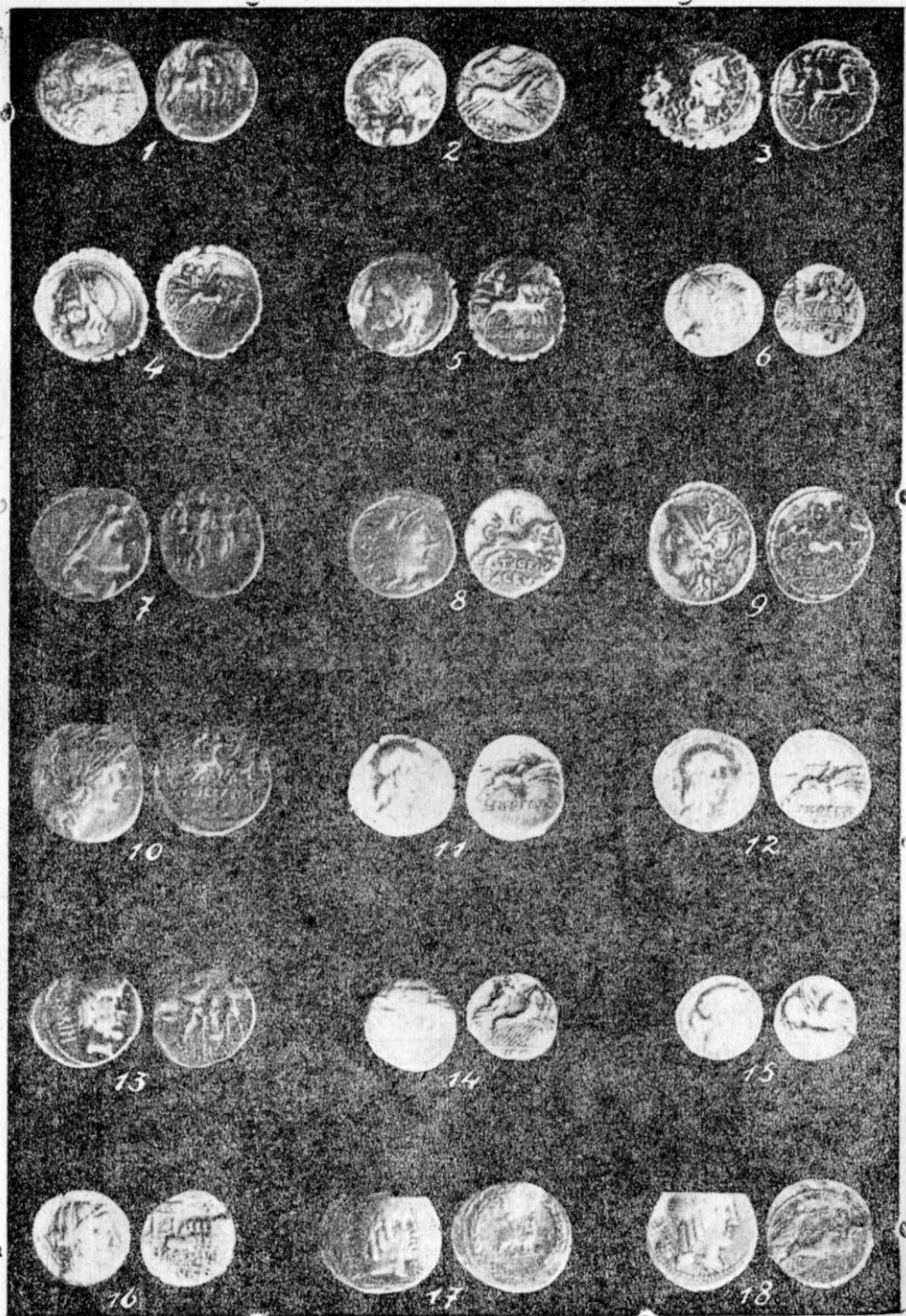
Și n'am făcut-o pentrucă:

1. Nu am obiceiul de a exagera.
2. Neîfiind nici numismat, nici metrolog, nu-mi puteam îngădui să fac vreo clasificare a acestora.

Mulțumindu-vă pentru ospitalitatea dată acestor rânduri, vă rog a primi, Domnule Director, asigurarea deosebitei stime ce vă păstrez.

(ss) General R. Rosetti

TABLOUL I. — Buletinul Societății Numismatice Române 1947.

TABLOUL II. — Buletinul Societății Numismatice Române 1947.